

Tazminat Yasası'nın, yerinden edilmiş insanlara adil olmayan, kısıtlı ve tutarsız olarak uygulanması hakkında, Türk İçişleri Bakanlığı'na Memorandum

Özet	1
Tarihçe	5
AlHM hükümlerinin, Türkiye'de yerinden edilenler üzerindeki etkisi	9
Sulh dayatması	12
İçyer kararından sonraki eğilimler.....	15
Zarar tespit komisyonlarının ödemeleri azaltmak veya hiç yapmamak için uyguladığı yöntemler.....	20
Gayrimenkul değerlerinin düşürülmesi için ev fiyatları ölçeği ile oynanması	21
Değerlerin keyfi bir şekilde azaltılması	22
Gayrimenkul değerlerinin düşük tutulması	23
Meyva bahçeleri için yetersiz tazminat	26
Hayvan ve hayvancılığın hariç tutulması	27
Önceden ödenmiş tazminat veya yardımların abartılması	28
Tek kişi "kuralı"	29
Köyden uzakta doğan çocuklarla ilgili "kural"	30
Temmuz 1987'den önce yerinden edilmiş müracaatçıların hariç tutulması	30
Çatışma bitimi 1999 sayılması "kural"ı.....	32
Sulhnamelerde kiranın hariç tutulması.....	34
Sulhnamelerde tutarsızlık.....	36
Sabit tutar önerisi	37
Öneriler.....	39

Özet

Türkiye'nin, ülkenin güney doğusunda yaşanan silahlı çatışmalar sonucunda zorla yerinden edilen, çoğunlukla Kürt kökenli yüzbinlerce köylüye tazminat ödenmesiyle ilgili yasası, hükümetin açıkladığı adil ve uygun ıslaha yönelik amaç ve ilkelere aykırı olarak uygulanıyor. Kanunun uygulanmasıyla görevli yerel komisyonların kararları, yerinden edilenlerin, çatışma öncesindeki evlerine geri dönmelerini engelliyor. Üzüntü verecek derecede yetersiz tazminat ödemeleri eğilimi artık belli oldu ve İnsan Hakları İzleme Örgütü Türk Hükümetine, çalışma yöntemlerinin ve önerilen ödeme seviyelerin hemen gözden geçirilmesini sağlamak üzere, ödeme miktarlarına karar veren komisyonların faaliyetlerini askıya almasını öneriyor.

Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun (Tazminat Kanunu), Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Temmuz 2004'te kabul edilerek yürürlüğe girdi. Yasa, 1984 yılından itibaren Türkiye'nin güney doğusunda Türk hükümet güçleri ile Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasında yaşanan silahlı çatışmalarda mağdur olanların zararlarını karşılamayı amaçlıyordu. Bunlar arasında, çatışmalar sonucunda evlerini ve geçim kaynaklarını terk ederek göç etmek zorunda bırakılan—çoğunluğu Kürt çiftçilerden ve ailelerinden oluşan—378.335 köylü de vardı. Tazminat Yasası'nın şartlarına göre bu kesime yapılacak ödemeler, zorla göçün kendisinden kaynaklanan zararların yanısıra, bu ailelerin on yıl ya da daha fazla süreyle kendi mülklerine dönememelerinden kaynaklanan zararları da karşılayacaktı. Türk hükümeti yasanın amacını “Devlete olan güveni pekiştir[mek], vatandaş-Devlet kaynaşmasını artır[mak], terörle mücadeleye ve toplumsal barış önemli katkıda bulun[mak]”¹ olarak açıklamıştı ve etkin bir şekilde uygulanacağına dair kararlılığını ortaya koymuştu.

2005 yılında, hükümet ile çatışmalarda mağdur olan vatandaşlar arasında sulhname pazarlığı yapmakla görevlendirilen yerel “zarar tespit komisyonları”ndan bazıları, kanuna uygun olarak, eski evlerine dönen ya da yeni bir hayat kurarak yerinden edildikten sonra yerleştikleri şehirlere entegre olan ailelere yardımcı olmaya yetecek

¹ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun (no 5233). 19 Nisan 2004.

miktarlarda ödeme yaptı. Zarar tespit komisyonlarının bu dönemde sergiledikleri görece iyi performans, en azından kısmen, Türk hükümetinin yeni kanun ile, yerinden edilenlerin sorunlarına yurt içinde bir çözüm olduğunu gösterme isteğinden etkilenmişti. Türk hükümeti, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önünde karar bekleyen ve yerinden edilenler tarafından Türkiye aleyhine açılan 1500'den fazla dosyanın, yeni yaratılan bu kanal ile çözülebileceğini göstermeye çalışıyordu. Aynen de AİHM Ocak 2005'te, 1994 yılından bu yana yerinden edilmiş bulunan Aydın İçyer'in müracaatı ile ilgili olarak verdiği kararda, iç çözümlerinin tamamının tüketilmediği gerekçesiyle davanın reddine karar verdi. AİHM, yerinden edilenlerin, mahkemeye başvurmadan önce denemeleri gereken Tazminat Kanunu'nun, etkili bir çözüm olabileceğine işaret etti.

AİHM'nin İçyer davasıyla ilgili kararını açıklamasından bu yana, Tazminat Kanunu'nun yerel zarar tespit komisyonları tarafından uygulanışında açıkça farkedilir bir kötüleşme yaşandı. Zarar tespit komisyonları görevlerine, çok daha eli sıkı ve keyfi yaklaşıyor gibiler. Bunun sonucunda da yapılan tazminat ödemeleri komik denecek kadar az oluyor. Örneğin, Diyarbakır zarar tespit komisyonunu yakınlarda verdiği bir kararda, 1993 yılında askerler tarafından yok edilen evine, ekinlerine ve ipek böceği ticaretine hala bile dönemeyen bir aileye, toplam tazminat bedeli olarak 5.000 YTL (3.350 USD) ödeme önerdi.²

Yerinden edilen insanlar teorik olarak, bu türden alay edilircesine verilen tazminat miktarlarını mahkemeye taşıma hakkına sahipler. Ancak, mahkeme masraflarının bir kısmını önceden ödeme yükümlülüğü, uzun yargılama süreçleri ve mahkemelerin yerinden edilenlere yetersiz adalet sağlama konusundaki sicili, bunu gerçekçi bir seçenek olmaktan çıkarıyor. Köylülerin, zarar tespit komisyonu ne önerirse önersin kabul etmek dışında pratik hiç bir seçeneği yok. Başka bir yol izlemeye kalkışmak, hayatlarını düzene sokma imkanını daha da geciktirmekten başka bir işe yaramayacak.

Yerinden edilen insanların önündeki bir başka teorik seçenek ise, tüm iç hukuk yollarını tükettikten sonra, davalarını tekrar AİHM'ne götürmek. Ancak, gerçekte AİHM'nin konuyla ilgili karar vermesine kadarki uzun ertelemeler, yerinden

² Bu yazının yazıldığı tarihte bir Yeni Türk Lirasının değeri 0,67\$ ve 0,53 Euro idi.

edilenlerin bir miktar tazminatı kabul etmesi—miktar ne kadar yetersiz olursa olsun—ya da daha yeterli bir tazminat ihtimali için beş ila on yıl daha beklemesi arasında seçim yapması demek.

Zarar tespit komisyonları, zararların hesaplanmasında, kimi zaman kanunun kendi uygulama yönetmeliklerine rağmen bile gittikçe keyfi ve adaletsiz kıstaslar gibi uygular gibi görünüyor.³ Bu hesaplamalar sürekli olarak hükümetten yana ve hükümet tarafından suistimale uğrayan mağdurlar aleyhine oluyor. Komisyonlar, hükümetin tazminat ölçekleriyle oynayarak—örneğin ev değerlerini hayvan barınaklarının değeri üzerinden hesaplayarak—aile konutlarının değerini düşürüyor. Zorla göçün en çok yaşandığı bölgede, gelirlerin büyük bölümü hayvancılıktan kazanılmış olmasına karşın, zarar tespit komisyonları, kanun hilafına, hayvanlarla ilgili zararları tazmin etmeye yanaşmıyor. Dahası, müracaatçıları kapsam dışı tutmak ve devletin yükümlülüğünü azaltmak için bir dizi “kural” icat ediyorlar.

Kısacası, tazminat kanunu, kanunun ve hükümetin ilan ettiği amaç doğrudan gözardı edilerek uygulanıyor. Aynı şekilde, yerinden edilenlerin adil bir tazminat alma ihtimalleri ve çatışmadan önceki evlerine dönebilme imkanları yok ediliyor.

Zarar tespit komisyonları, her bir ailenin zararlarını titizlikle ölçüyormuş gibi yapıyor. Oysa bu yaklaşım, kadastro çalışmalarının ancak başladığı ve yerel ekonominin bütünüyle kayıt dışı olduğu—ekonomik zararları belgelemeyi özellikle güçleştiren iki faktör—bir bölge için uygun bir yaklaşım değil. Bu, özellikle memurlar ve güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilmiş olmasına karşın, müsvedde kabilinden dahi bir kaydın tutulmadığı yüz binlerce insanın göçe zorlandığı bir programın sonucu için hiç uygun değil. İhlallerle ve aile koşullarıyla ilgili resmi kayıtların yokluğu gözönüne alındığında, hükümet, bireysel değerlendirmelere son vermeyi ve bunun yerine aile ferdi sayısı ve yerinden edilme yıl sayısı üzerinden bir hesaplama ile hane başına ödenecek sabit bir tutar ödemeyi düşünmeli.

Hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, 12 yıl boyunca yerinden edilen bir aileye ödenecek rakam 50.000 YTL (33.500 \$)’den az olmamalı. Bu rakam, Batman ilinde

³ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Uygulama Yönetmeliği, Yönetmelik No: 2004/7955, 4 Ekim 2004; Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Uygulama Yönetmeliği, Yönetmelik No: 2005/9329, 22 Ağustos 2005, Resmi Gazete, 15 Eylül 2005.

ilk ödenen ve yaygın şekilde duyurulan rakamın ortalaması ve AİHM'nin Türkiye'de yerinden edilme davalarında hükme bağladığı ortalama ödeme civarında. Bu uygun bir alt sınır çünkü AİHM'nin tazminat oranları, adaletin tam olarak yerine getirilmesinden ziyade onarılmasına yönelik sembolik bir jest olarak, genellikle sıradan sivil mahkemelerin vereceklerinden daha düşükler.⁴ Yerinden edilen bir aile, tipik olarak, devlet görevlileri tarafından tehdit edildi, aşağılandı ve silah zoruyla evlerinden çıkarıldı. Aile yuvası çocukların gözü önünde yakıldı. Ailenin barınma ve geçinme imkanları ellerinden alındı. Aile, travmaya uğramış bir halde, alışık olmadığı şehir ortamında kendi yollarını bulmaya bırakıldı. İş aramak zorunda bırakıldı ve on yıldan daha uzun bir süre yüklü miktarlarda kira ödemek zorunda kaldı. Bütün bu süre içinde evlerinden ve geçimlerini sağlayan mülklerinden uzak kaldı. Bir sivil mahkeme kanalıyla zararları tam ve adil bir şekilde karşılanacak olsa, bir kaç yüz bin dolar tazminata hak kazanmaları kesin olurdu.

Ödeme seviyesinin AİHM'nin belirlediği ortalamanın altına düşmesi, Tazminat Kanunu'nun sadece adaletsiz bir şekilde işlediğini değil, geri dönüş ve entegrasyon sağlamak için pratik bir toplam bedel temin etme fonksiyonunu da yerine getiremediğini gösteriyor.

Türkiye'de yerinden edilenlere adalet sağlayan ve bu insanlara karşı işlenen ihlallerin belgeleyen AİHM ve Avrupa Konseyi, Türk hükümetinin zarar tespit komisyonlarının çalışmalarını askıya alması, gözden geçirmesi ve düzeltmesi için ısrarlı ve uyanık olmalı. Yerinden edilenlerin durumu, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasındaki ilişkilerdeki temel gündem maddelerinden biri. AB, Tazminat Yasası'nın yerinden edilenlerin yaşadığı sorunlarının giderilmesine katkıda bulunması için tüm nüfuzunu kullanmalı.

Bu memorandum için gereken araştırmalar, İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından, Diyarbakır, Bingöl ve Elazığ illerinde gerçekleştirildi. Çok sayıda yerinden edilen kişi,

⁴ Bkz. Bona, Marco. Şahsi Yaralanma Tazminatının Avrupalılaştırılmasına Doğru? Avrupa'da Şahsi Yaralanma Tahminleri için Bağlamlar, Araçlar, Malzemeler ve Davalar Avrupa'da Şahsi Yaralanma Tazminatı İçinde. (Towards the "Europeanisation" of Personal Injury Compensation? Contexts, Tools, Projects, Materials and Cases on Personal Injury Approximation in Europe) Ed. Marco Bona & Philip Mead, Deventer, Kluwer, 2003: "Mahkeme tarafından verilen tazminatlar genellikle düşüktür. Ayrıca dikkat çekmek gerekir ki AİHM, ihlalin tanınmasını kurban için kendi başına etkili ve yeterli görme eğilimindedir. Çoğu durumda tazminatı yalnızca buna eklenen bir şey olarak ele almaktadır. Ayrıca bkz. Leach Philip, "Bir davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Taşımak" (Taking a Case to the European Court of Human Rights) Oxford University Press, 2005: "Genelde zarar tazminatları, Avrupa Konseyindeki pek çok ülkenin yerel mahkemeleri tarafından verilen zarar tazminatlarına kıyasla düşüktür... Bunun sebebi muhtemelen Strasburg'daki temel çözümün, Sözleşmenin kendisinin ihlal edilmiş olmasının tespiti şeklindeki yaygın görüştür."

uluslararası kuruluş temsilcisi ve Türkiye’deki diplomatik temsilci ile görüşmeler yapıldı. Alan çalışması jandarmanın müdahale ve engellemeleriyle zora sokuldu ve İnsan Hakları İzleme Örgütü araştırmacısının—vize işlemlerindeki düzensizlikler iddiasıyla—13 Nisan 2006’da gözaltına alınması ve sınır dışı edilmesiyle son buldu.

Bu raporda görüşülen köylülerin ve bazı avukatların isimleri, kimliklerinin saklanarak korunması amacıyla yalnızca adlarının baş harfleri verilerek gösterildi.

Tarihçe

1980’li ve 1990’lı yıllardaki yasadışı silahlı gruplarla başa çıkma çabalarının bir parçası olarak, güvenlik güçleri, Türkiye’nin güney doğusunda tahminen 3.000 köyü zor kullanarak boşalttı. Gerçek rakam muhtemelen daha yüksek olmakla birlikte, resmi rakamlara göre bu süreçte 378.335 kişi yerlerinden edildi.⁵ Bu köylerin sakinleri, bir tarafta askeri güçleri, diğer tarafta ise Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasında kalan, ağırlıklı olarak Kürt köylü ve çiftçilerdi. Bu insanların yerlerinden edilmeleri yalnızca evsiz kalmalarını değil, geçimlerini temin ettikleri arazilerinden ve hayvanlarından da mahrum kalmaları sonucunu doğurdu.

Bu imha programının amacı, PKK’nın köylerden eleman bulmasını ve maddi destek almasını engellemektir. Jandarma, oluşturduğu maaşlı, silahlı “geçici köy korucu” sistemine köylülerin katılmasını şart koştu. Köylüler imkansız bir çelişkinin ortasında bırakıldılar: Köy koruculuğu sistemine katılırlarsa muhtemel PKK saldırılarına maruz kalacaklardı; köy koruculuğu sistemini reddettikleri takdirde ise jandarma zor kullanarak, yasadışı bir şekilde ve çoğunlukla şiddet uygulayarak yerleşimlerini boşaltacak ve tahrip edecekti.

İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2005’te yayınladığı raporda belirtildiği gibi,

⁵ TBMM Göç Komisyonu Raporu, Türkiye BMM’ye sunulmuş, 14 Ocak 1998. 1990 yıllarda kaç kişinin göçe zorlandığını hiç kimse kesin olarak bilmemektedir. 1998 yılında olağanüstü hal altında kalan güneydoğu bölgesinin valisi 820 köyden ve 2.345 küçük yerleşim biriminden 378.335 kişinin yerinden olduğunu belirtti. Türk hükümeti, 2004 Düzenli Raporu için Avrupa Komisyonu’na bu sayıyı aşağı çekerek, 350.000 olarak verdi. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Departmanı’nın 1998 raporu ise 560.000’in gerçekçi bir rakam olabileceğini belirtti. Diyarbakır Barosu ise bu rakamın 2 milyon kadar olabileceğini belirtmektedir. Her durumda yerinden edilmeler için il bazında verilen rakamlar esasında ortaya çıkan 377.882’lik tahmini sayı kesinlikle düşük gözükmemektedir.

Boşaltmalar hukuka aykırı ve şiddetli bir şekilde gerçekleşmiştir. Güvenlik güçleri helikopterler, zırhlı araçlar, asker ve köy korucularını kullanarak köyün etrafını sardıktan sonra saklanmış mahsulleri, tarım araçlarını, ürünleri, meyve bahçelerini, ormanları ve hayvanları yakmıştır. Evleri ateşe vermiş ve bazen köylülerin eşyalarını almalarına bile imkan tanımamıştır. Bu operasyonlar süresince güvenlik güçleri sık sık suistimallerde bulunmuş ve köylülerin eşyalarını ve paralarını çalmış veya onları işkence veya kötü muamaleye tabi tutmuştur. En sonunda köylüler, evlerinden uzaklaştırılıp yollara sürülmüştür. Bu operasyonlar çerçevesinde köylüler “ortadan kaybolmalar” ve yargısız infazlarla karşı karşıya kalmıştır. 1990 ortalarına kadar 3000’den fazla köy fiilen haritalardan silinmiş, resmi rakamlara göre 378.335 Kürt köylüsü evlerinden göçe zorlanmış ve evsiz kalmıştır.⁶

1990’lı yıllar boyunca Türk hükümeti boşaltma ve sürgünlerin varlığını inkar etti ve güvenlik güçlerinin ihlallerini örtbas etmek için yalan söyledi. Bir iki siyasetçi, kendi siyasi kariyerlerini yok etme pahasına köy imha programına karşı çıktı ama Meclis, bu felaketi durduramadı. Yerinden edilenler umutsuz bir şekilde yerel ve ulusal siyasetçilere lobi yapmaya çalıştılar. 26 Ekim 1994’te Başbakan Tansu Çiller, Tunceli ilinden bir muhtarlar heyeti ile görüştü. Muhtarlar, askerlerin köylerini yaktıklarını ve helikopterlerin operasyonları desteklediğini anlattılar. Ama o dönemdeki resmi politika artık toptan inkar üzerine kuruluydu. Başbakan onlara şöyle dedi: “Devletin köy yaktığını gözümle görsem bile inanmam. Her gördüğünüz helikopteri bizim sanmayın. PKK helikopteri olabilir. Hatta Rus, Afgan veya Ermeni helikopteri de olabilir.”⁷ Diyarbakır’ın Akçayurt köyünün muhtarı Mehmet Gürkan, ulusal televizyonda güvenlik güçlerinin Temmuz 1994’te köylerini yaktığını anlattı. Bir ay sonra köye döndüğünde bir görgü tanığı askerlerin kendisini gözaltına alıp helikoptere bindirip götürdüğünü gördü. Kendisini bir daha gören olmadı.⁸ Adalet mekanizması, operasyonlarla ilgili her türlü haberi engellemek için elinden gelen çabayı gösteriyordu. Nisan 1994’te Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD), olağanüstü

⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Halen Kritik”: Yerinden Edilen Kürt Köylülerin 2005 Yılındaki Durumu, cilt. 17, no. 2(D), Mart 2005, <http://www.hrw.org/reports/2005/turkey0305/index.htm>.

⁷ Cumhuriyet. 28 Ekim 1994.

⁸ Bkz. Uluslararası Af Örgütü, “İnkâr Politikası” (Policy of Denial) raporu. Şubat 1995, s. 3

hal bölgesindeki insan hakları ihlallerini anlatan ve özellikle de köy yakmalar üzerine yoğunlaşan, *Yakılan Köylerden bir Kesit*'i yayınladı. Kitap toplatıldı ve dernek başkanı Akın Birdal ile iki İHD görevlisi, Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesine göre "bölücü propaganda yapmak" suçuyla Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesinde yargılandı.

Göçe zorlama ile ilgili haberler genellikle bastırılıyordu ama göç sonucunda Türkiye'nin batısındaki şehirlere yığılan Kürt nüfus ile ilgili sorular ve kaygılara yol açıyordu. 1995 yılında, iç göç sorununu incelemek üzere bir meclis araştırma komisyonu kuruldu, ve 1996 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi *Akdivar ve diğerleri-Türkiye* davasında, güvenlik güçlerinin yasadışı olarak köyleri yaktığına, yerel mahkemelerin ihlalleri araştırmak bir yana, örtbas edilmesine yardımcı olduğuna hükmetti.

1990'ların sonuna geldiğinde, ya sorun hakkındaki uluslararası ve ulusal ilginin sonucu olarak, ya da o vakte kadar köy koruculuğu sistemine katılmayan yerleşim birimi kalmadığı için, zorla göçler yavaşlayarak son buldu.

Hükümet, eleştirileri savuşturmak için, yerinden edilenlerin eve dönüşü için, hepsi çok yetersiz bir şekilde tasarlanmış, siyasi kararlılık ve fonlardan yoksun birkaç girişim başlattı.⁹ Resmi istatistikler aksini iddia etse de 2000 yılına geldiğinde geri dönüşler son derece kısıtlı kalmıştı. Ancak, Türkiye'de yerinden edilenlere gösterilen uluslararası ilgi artmıştı. Uluslararası kurumlar, özellikle bir insan hakları reform paketini şart koşan AB'nin, 1999 sonunda Türkiye'nin adaylığını tanıması ve tam üyelik müzakerelerine başlaması, değişim için baskı yapmada çok daha etkili oldu.¹⁰

⁹ 1996 yılına kadar gerçekleşmiş, bu tür inisiyatiflerle ilgili bir araştırma için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü/Helsinki, "Türkiye'nin Güneydoğu'da kuvvet kullanarak göçe zorlananlarla ilgili başarısız politikası," İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün bir raporu, cilt. 8, no. 9 (D), Haziran 1996. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi de dahil olmak üzere, daha sonraki inisiyatifler için bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış" (Displaced and Disregarded) İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün bir raporu, cilt. 14, no. 7(D), Ekim 2002, ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün "Halen Kritik" (Still Critical) cilt. 17, no. 2(D), Mart 2005.

¹⁰ Üyelik müzakereleri, Avrupa Konseyinin 16 Aralık 2004 tarihli kararı üzerine 3 Ekim 2005 tarihinde başladı. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün üyelik müzakereleri kararı alındığı sırada Türkiye'deki insan haklarının durum değerlendirmesi için bkz. İnsan Hakları Yol Ayrımında: İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2005 Türkiye'si için temel endişeleri. <http://hrw.org/english/docs/2004/12/15/turkey9865.htm>

BM genel sekreterinin o tarihlerdeki yerinden olma ile ilgilenen özel temsilcisi Francis Deng, Kasım 2002’de Türkiye’yi ziyaret etti ve yayınladığı raporda, başka önlemlerin yanısıra yerinden edilen köylülere tazminat ödenmesini de önerdi.¹¹

Mayıs 2003’te AB, Türkiye ile Katılım Ortaklığını gözden geçirdi ve “yerinden olan insanların kendi yerleşimlerine dönüşlerinin desteklenmesi ve hızlandırılmasını” şart koştu.¹² Haziran 2004’te Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi (AKPA), hükümeti “1990’lardaki çatışmalar sonucunda yerinden olanların güvenli ve itibarlı bir şekilde geri dönmeleri için çalışmak üzere, diyalogdan öteye geçerek, BM ile bir resmi işbirliği yapmaya” ve yerinden edilenlere tazminat ödemek için düzenlemeler yapmaya çağırdı.¹³

Ülke içinde yerinden olanlarla ilgili etkili bir politika gütme konusunda giderek artan çağrılara cevap olarak Türk hükümeti, 17 Temmuz 2004’te 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansın Hakkında Kanunu kabul etti. Kanun 27 Temmuz 2004’te yürürlüğe girdi ve kanunun uygulanmasıyla ilgili yönetmelikler 20 Ekim 2004 tarihli resmi gazetede yayınlandı.

Tazminat Yasası, zorla göçten kaynaklanan maddi zararların tam olarak tazmin edilebilmesine—potansiyel olarak adalet sağlamak için güçlü ve etkili bir mekanizma—imkan sağladı. Yasa ayrıca bir uzlaşma sürecinin başlamasına ve hükümetin, hem devlet görevlilerinin hem de bazı durumlarda yasadışı silahlı grupların zorbalığına maruz kalan bir vatandaşlar grubuna karşı iyi niyetinin altının çizilmesine de imkan verdi.

Hepsinin ötesinde yeterli tazminat, yerinden edilenlerin köylerine geri dönmeleri ya da şehirlerde yeni bir hayat kurmaları için gerçek ve pratik bir seçenek oluşturabilir . Köylüler geri dönüş konusunda pek çok engelle karşılaşılıyor. Bunlar, komşu köylerin korucularının işgal ve saldırılarından,¹⁴ kara mayınları ve altyapı yetersizliğine—

¹¹ Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin yerinden olanlarla ilgilenen özel temsilcisi Bay Francis Deng’in, 2002/56 no ve 27 Kasım 2002 tarihli İnsan Hakları Komisyon kararını müteakip hazırlayarak sunduğu rapor.

¹² Avrupa Komisyonu, Türkiye: 2003 Katılım Ortaklığı, 19 Mayıs 2003, Öncelikler (2003/2004)

¹³ Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, Karar no 1380 (2004), kabul tarihi June 22, 2004, 23.viii.

¹⁴ 2002 yılından bu yana köy korucuları en az 13 silahsız köylüyü öldürdü.

tahrip edilen köylerin büyük çoğunluğunda elektrik, güvenilir su kaynağı ya da okul yok—kadar geniş bir yelpazeye yayılıyor.¹⁵ Buna rağmen köylülerin bir çoğu geri dönüşü pratikte imkansız kılan başlıca faktörün, dönüşün mali yükü olduğunu söylüyor. Bu insanlar, yerinden edilmekten önce zaten Türkiye'nin en fakir kesimi içindeydi. Şiddete dayalı göçe zorlanmanın onları evsiz ve işsiz bırakması yetmezmiş gibi, bir de sürekli olarak tekrarlanan ekonomik krizlerle alt üst olmuş bir ekonomide on yıl boyunca bir kenara itilmenin acısını yaşadılar. Güneydoğudaki evlerine geri dönen köylüler, evlerini yeniden kurabilmek için ailelerini ve eşyalarını da taşımak zorunda kalacaklardı. Geri döndüklerinde ise eski yıkılmış evleri çalılarla örtülmüş taş yığınları olarak onları karşılayacak. Herhangi bir düzenli gelir ve ürün elde edebilmek için hayvan ve ekipman almak, tarhalarını temizlemek, ekin ve ağaç dikmek ve ilk bir ya da iki yılı atlatabilmek zorunda kalacaklar. Bunların hepsi ciddi bir sermaye gerektiriyor ve yerinden edilenlerin büyük çoğunluğu bu sermayeye sahip değil. Tahrip edilen mülkleri, kaybettikleri gelir ve son on yılda ödemek zorunda kaldıkları kira maliyetini karşılayacak makul bir tazminat, geri dönüşü ekonomik olarak mümkün kılabilir.

AİHM hükümlerinin, Türkiye'de yerinden edilenler üzerindeki etkisi

Yukarıda değinildiği gibi, 1996 yılındaki *Akdivar-Türkiye* davasında AİHM'nin verdiği karar, Kürt köylülerle Türk hükümeti arasındaki ilişkide bir dönüm noktası niteliği taşıyor. Dava, Diyarbakır'ın Dicle ilçesi yakınlarındaki Kelekçi köyünden bir köy korucusu ailesi ile ilgili. Ailenin üç üyesi Temmuz 1992'de bir PKK saldırısında ölünce, ailenin geri kalanları köy koruculuğu sisteminden istifa etti. Kasım 1992'de jandarma muhtara köyün tüm sakinlerini boşaltması için talimat verdi. Muhtar köylüleri toplarken zırhlı araçlar içindeki askerler ağır silahlarla köylülere ve evlerine ateş açtı. Askerler ayrıca dokuz evi ateşe verdi ve bu evler içindekilerle beraber bütünüyle kül oldu. Askerler köylülerin hayvanlarına ateş açtı. Kelekçi köylüleri yakınlardaki ilçelere kaçtı. Askerler ertesi yılın Nisan ayında köyün geri kalanını da—toplam 136 hane—yaktılar.

¹⁵ SBkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış (Displaced and Disregarded)* cilt. 14, no. 7(D), Ekim 2002, <http://hrw.org/reports/2002/turkey/>; ve "Halen kritik." (Still Critical)

AİHM'nin bu davadaki kararı özellikle önemli çünkü bu, Türkiye'nin güney doğusundaki zorla göç olgusunun seyrini tarihin siciline resmi bir şekilde kaydetti ve ayrıca tazminat ödenmesini sağladı. Karar, ordunun, kendi halinde çiftçi ailelerini evlerinden etmekten sorumlu olduğunu açık bir dille ifade etti. Mahkeme, maddi kayıplar için yüklü tazminatların yanısıra, zorla göçün travmasından kaynaklanan, manevi zararlar için de yüklü bir tazminat hükmetti. Yıllar boyunca devlet görevlilerinin ve yerel savcılarının bürolarından kovalanan yerinden edilmiş köylüler, artık adalet için başvurabilecekleri ve adil bir yargılama ümidi taşıyabilecekleri bir yere kavuşmuşlardı. AİHM, *Akdivar* davasını izleyen bir kısım başka davalarda, güvenlik güçlerinin Kürt köylülerin evlerini yaktığını ve/veya onları kuvvet kullanarak yerinden edildiklerini karara bağladı.¹⁶ Bu dönemde ayrıca Türk hükümetinin yerinden edilenlere yüklü tazminatlar ödediği dostane çözümler de oldu.¹⁷ Mahkemenin hükme bağladığı tazminatlarla, tarafların kendi aralarında anlaşmış oldukları miktarlar, 2005 ortasındaki rakamlarla, aile başına ortalama olarak 82.591 YTL (55.336\$) civarındaydı. Adalet Bakanlığı'nın 2001 yılı rakamlarına göre, o tarihte AİHM önünde karar bekleyen, güneydoğudaki ev tahripleriyle ilgili olarak Türkiye aleyhine açılmış 1500 dava vardı.¹⁸

Bu davalar Türk hükümeti için kaygı vericiydi. Çünkü askerinin güneydoğudaki ev tahriplerinden tekrar tekrar sorumlu tutulacağı mahkeme kararları ve davacılara ödenecek yüklü tazminatların yanısıra, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin de tekdiri ile karşılaşma tehdidi oluşturuyordu. Büyük bir ihtimalle AİHM önünde bekleyen dava sayısının yüksekliği, Türk hükümetinin Tazminat Kanunu çıkarma kararında belirleyici faktör oldu.

Köylüler kadar AİHM de adil bir şekilde uygulanacak ve çatışma mağdurlarına yeterli çözüm sunacak, iyi tasarlanmış bir tazminat kanunu memnuniyetle kabul edecek durumdaydı. Mahkeme, 2004 yılında *Doğan ve Diğerleri-Türkiye* davasında verdiği kararda¹⁹ Türkiye'de yerinden edilenlerin etkili iç hukuk yollarının tükendiğine karar

¹⁶ Örneğin bkz., *Menteş ve diğ.-Türkiye*, AİHM, 28 Kasım 1997; *Selçuk ve Asker-Türkiye*, AİHM, 24 Nisan 1998; *Bilgin-Türkiye*, AİHM, 16 Kasım 2000; *Dulas-Türkiye*, AİHM, 30 Ocak 2001.

¹⁷ Örneğin bkz., *Aydın-Türkiye*, AİHM, 10 Ekim 2001; *Kemal Güven-Türkiye*, AİHM, 22 Mayıs 2001; *Aygördü ve diğ.-Türkiye*, AİHM, 22 Mayıs 2001; *Ince ve diğ.-Türkiye*, AİHM, 22 Mayıs 2001, ve *İşçi-Türkiye*, AİHM, 25 Eylül 2001.

¹⁸ Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü Bülteni, 14 Temmuz 2004.

¹⁹ *Doğan ve diğerleri-Türkiye*, AİHM, 29 Haziran 2004.

verdi. Karar, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin Göç, Sığınmacılar ve Demografi Komitesi raportörünün tazminatla ilgili önerilerine atıfta bulunuyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü, işlevsel bir tazminat Yasası'nın, köylüler için belirli oranlarda da olsa, zamanında uygulanmış bir adalet sağlayacağı, uzun süredir devam eden acılara son vereceği ve AİHM üzerindeki yükü hafifleteceği görüşündedir.

Tazminat Yasası, *Doğan* kararından bir ay sonra, Temmuz 2004'te kabul edildi. 2005 yılına gelindiğinde, İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan zarar tespit komisyonları, yerinden edilenlerin taleplerini değerlendirmeye başlamıştı. Bu aşamada hükümet, yasanın güvenilirliğini sağlama konusunda kararlılığını belirtiyordu. 2005 yazında Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül bir bildiri yayınlayarak zarar tespit komisyonlarının çalışmalarına hız vermeleri, istedikleri deliller konusunda “esnek” olmaları ve yapılan uzlaşmalarda eli açık davranmaları çağrısında bulundu.²⁰ Hükümet, AİHM önünde karar bekleyen çok sayıda dava konusunda endişeliydi ve mahkemeye delil olarak sunulmak üzere, Tazminat Yasası'nın yerinden edilenler için etkili bir çözüm yolu olduğunu gösterecek tazminat kararları istiyordu. Belki de Türk hükümetinin bu açık mesajının bir sonucu olarak, 2005 başlarında Batman'daki zarar tespit komisyonları, yerinden edilen ailelere ortalama olarak 50.000 YTL (33.500\$) civarında tazminatlar ödedi. Bu miktarlar, yerinden edilenlerin uğradıkları gerçek zararları karşılamaktan uzak olsa da (bkz. aşağıdaki bölüm), on yıl önce terk etmek zorunda bırakıldıkları evlerinde yeni bir hayata başlamalarına yetecek, gerçekçi rakamlardı. Hükümet AİHM'ne bu uzlaşma rakamlarını, Tazminat Yasası'nın yerinden edilenlerin sorunlarına çare olabileceğinin kanıtı olarak sunarak, ev tahribi ile ilgili olarak mahkemede karar bekleyen davaları kabul edilmez gerekçesiyle reddetmesi için ikna etmeye çalışıyordu.

Oysa aynı sıralarda, kimi zarar tespit komisyonları çok daha düşük rakamlar—bazı durumlarda 5.000 YTL (3.350\$) gibi alay edercesine— öneriyordu.²¹ İnsan Hakları

²⁰ Türkiye İktisadi ve Sosyal Etütler Vakfı İç Göç İzleme Merkezi, Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet Ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru, (Cenova/İstanbul: NRC/IDMC/TESEV, Haziran 2006), ss. 36-7.

²¹ Örneğin, Diyarbakır zarar değerlendirme komisyonunun 4.858 YTL bedel için 7 Temmuz 2005 tarih ve 2005/4-509 no.lu kararı; Diyarbakır zarar değerlendirme komisyonunun 4.200 YTL bedel için 1 Ağustos 2005 tarih ve 2005/4-388 sayılı kararı; Diyarbakır zarar değerlendirme komisyonunun, 4.577 YTL bedel için 9 Eylül 2005 tarih ve 2005/4-534 sayılı kararı; Diyarbakır zarar değerlendirme komisyonunun, 3.640 YTL bedel için 9 Eylül 2005 tarih ve 2005/4-507 sayılı kararı.

İzleme Örgütü 22 Şubat 2006'da Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'e yazarak, zarar tespitlerinde daha tutarlı ve adil bir yaklaşım sergilenmesi çağrısında bulundu.

Ancak AİHM Ocak 2006'da, Tazminat Yasası'nın "mülklerine erişemeyenlere, sözleşme çerçevesindeki ihlallerin telafi edilmesine imkan verecek " yeterli bir iç çözüm olduğuna ve Tunceli'nin Ovacık ilçesi yakınlarındaki Eğrikavak köyünden zor kullanılarak sürgüne gönderilen Aydın İçyer'in müracaatının kabul edilemez kararını verdi.²² Mahkeme, Tazminat Yasası'nın, İçyer'in durumundaki insanların ihtiyaçlarına cevap vermek için özel olarak hazırlanmış bir çözüm olduğuna, Türkiye'nin bütün illerinde uygulamaya konduğuna ve 170.000 ailenin bu kanuna dayanarak müracaatta bulunduğu hükmetti. Mahkeme İçyer'in önünde, AİHM'ne başvurmadan tüketilmesi gereken Türkiye içinde etkili bir iç çözüm gerekçesiyle Aydın İçyer'in davasını reddetti.

Mahkeme, Tazminat Yasası ve komisyonların yeterli çözüm sunmaya *muktedir* olduğu ve 2005 yılı içinde bir kısım başvuruçulara gerçekten de bu çözümleri sunduğu konusunda kesinlikle haklıydı. Ancak, kanun ve uygulama yönetmelikleri maalesef, zarar tespit komisyonlarının keyfi kararlar vermesi için fazla geniş bir çerçeve sağlıyor. *İçyer* kararı, zarar tespit komisyonlarına, bu alandaki tüm kaçamak yolları sonuna kadar kullanma olanağı için bir zemin oluşturmuş gibi görünüyor.

Zarar tespit komisyonlarının çalışmaları, *İçyer* kararından bu yana geri adım attı. Tespit komisyonları artık uzlaşma koşullarını kendi başlarına oluşturmak, daha önce örnekleri görülenlerden çok daha düşük rakamlar belirlemek ve çok daha fazla sayıdaki müracaatçıyı kanun kapsamı dışında tutma konusunda çok daha özgürler.

Sulh dayatması

Mahkemeye gitmek istemiyoruz. Hakkımız olanı istiyoruz. On yıl sürececek bir dava açmaya çekiniyorum. O kadar yaşayacak mıyım? Açık söylemek gerekirse, zararım 200.000 YTL ama bana 7.000 YTL teklif ediyorlar.

—1993 yılında Diyarbakır'ın İslamköy köyünden yerinden edilen N. Z.²³

²² İçyer-Türkiye başvurusunun red kararı (müracaat no. 18888/02), AİHM, 12 Ocak 2006.

²³ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilen köylü N.Z. ile 5 Nisan 2006 tarihinde Elazığ'da yaptığı görüşme.

Tazminat Yasası ile sağlanan süreçte köylüleri bu derece dezavantajlı duruma düşüren şey, bağımsız bir zarar tespit komisyonunun ve herhangi bir etkili temyiz prosedürünün olmayışı. Köylülerin gerçekçi hiç bir alternatifi yok ve komisyonun önerme lütfunda bulunduğu her türlü ‘anlaşmayı’ kabul etmek zorundalar. Herhangi bir uzlaşmayı reddetmek bir hukuk savaşı başlatmaya eşdeğer. Türkiye’de hukukun işleyiş sürati gözönüne alındığında bu, en az on yıllık bir erteleme ve oldukça yüklü hukuki masraflar demek. Bu bölümdeki analizde gösterildiği gibi, bu hukuk savaşının sonunda adalete ulaşabileceğine dair çok da fazla umut yok. Bu zaten travmatize edilmiş ve fakirleştirilmiş mağdurlar için tahammül edilemez bir tablo.

Tespit komisyonunun önerdiği uzlaşmayı kabul edilemez bulan bir köylü, teorik olarak mahkemeye başvurabilir. Uygulamada ise böyle bir seçenek yok. İdari mahkeme kurallarına göre, dava açan kişiler, talebin yaklaşık yüzde dördünü mahkeme harcı olarak yatırmak durumundalar. Ama burada söz konusu olan ise, hakkında dava açmak zorunda bırakıldıkları devletin resmi görevlileri tarafından işlenen ağır suçlar sonucunda sefaletе düşmüş fakir köylüler. Çocuğuna okul kitabı alabilmek için sokaklarda tatlı satmak zorunda kalan yerinden edilmiş bir çiftçinin, kendisine karşı işlenmiş haksız fiillerden sorumlu bir devlete karşı kazanabileceğini umarak, dava açmak için büyük paralar ödemek durumunda değil.

Diyarbakır’lı avukat Habibe Deyar bu mutlak seçeneksizliği şöyle betimliyor:

Tespit komisyonu önümüze bir teklif koyuyor. Karar vermek için 20 günümüz var. Müvekkilim kendisine 100.000 YTL [67.000\$] ödenmesi gerektiğini düşünüyorsa mahkemeye 4.000 YTL [2.680\$] ödeyecek parayı bulması gerekiyor. İdari mahkemedeki bir dava dört yıl sürebilir. Müvekkilim kazanırsa devlet davayı temyiz için Danıştay’a götürür. Bu da bir beş sene daha demek. Bu, pek de fazla kazanma umudu olmadan—çünkü işe ta en başından devletin yakmalardaki sorumluluğunu ispatlayarak başlamamız gerek—geçecek dokuz sene demek. Üstelik, bunu daha önce yapmaya kalktığımızda [devlet] bizi dava ettiler.²⁴

²⁴ Bkz. Uluslararası Jüri Üyeleri Komisyonu. “Türkiye: Baro başkanı ve üç diğer avukatın yargılanması nihai raporu” 11 Şubat 2004. Yerinden edilme konusunda mahkeme kararı çıkartmaya çalışan Habibe Deyar ve başka Diyarbakırlı avukatlar “güvenlik güçlerine hakaret” iddiasıyla suçlanmış fakat sonra suçsuz bulunmuşlardı.

Köylüler kendilerine sunulan uzlaşma önerilerini, bunun önlerindeki en iyi seçenek olduğu için değil, fiilen tek seçenek olduğu için kabul ediyorlar.

Diktatör Oyunu

Matematiğin bir dalı olan *oyun teorisi*, oyuncuların elde edebilecekleri getiriyi azamiye ulaştırmak için muhtelif taktikler izledikleri stratejik durumları inceler. Bu tür deneysel “oyunlar”dan birisi olan Ültimatom Oyunu’nun kurallarına göre araştırmacı iki oyuncunun önüne bir miktar para koyar. Birinci oyuncudan ikinci oyuncuya bir “para teklifi” yapmasını ister. İkinci oyuncu bu teklifi kabul ya da reddetme hakkına sahiptir. Kabul ederse birinci ve ikinci oyuncu teklife göre parayı paylaşırlar. Fakat reddedirse taraflardan hiç biri paradan hiç bir pay alamaz. Deneyle, paranın yarısına yakın bir miktar teklif edilmediğinde, ikinci oyuncunun reddetme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermiştir. Yapılan araştırmalar, bu nedenle teklif yapan tarafın red cevabı almaktan korktuğu için toplamın yarısına yakın bir miktar teklif etme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Bu oyunun bir başka çeşidi olan Diktatör Oyununda, teklif yapan taraf canının istediği miktarı teklif eder ve karşı tarafın bu konuda yapabileceği hiç bir şey yoktur. Reddedilme korkusu olmadığı için teklifi yapan taraf çok daha kötü teklifler yapar. Aslına bakılırsa, bu tür durumlarda rasyonel olan davranış biçimi, hiç bir şey vermemektir. Ama uygulamada teklifi yapan taraf genellikle cuz’i bir miktar verir. Araştırmacılar bunu, "itibarı koruma yatırımı" olarak değerlendirmektedirler.

Diktatör Oyunu, zarar tespit komisyonlarının çalışma biçimini mükemmel bir şekilde ifade ediyor. Müracaatçıların, teklif edileni kabul etmek dışında hiç bir seçenekleri yok. Herhangi bir şey vermek konusunda komisyonların üzerindeki tek baskı, yapılan işleme gerçek bir tazminat süreci görünüşü verme ihtiyacı. Her müracaatçıya sıfır ödeme yapmak, Türkiye içinde de, yerinden edilenlerin durumunun artık AB katılım ortaklığına dahil edilmiş bulunduğu mevcut koşullar altında Brüksel’de de iyi bir etki bırakmayacak ve ayrıca *İçyer* kararının bir anda tersine dönmesine de sebep olabilecek potansiyele sahip.²⁵

²⁵ Örneğin bkz. Bolton, Gary, Elena Katok ve Rami Zwick (1998), "Dictator Game Giving: Rules of Fairness Versus Acts of Kindness", *International Journal of Game Theory*, sayı 27, ss. 269-99. (Diktatör Oyununda Bağışta Bulunma: Doğruluk Kurallarına karşı Şefkat Eylemleri, Uluslararası Oyun Teorisi Dergisi.)

Başvuruları doğrudan reddedilen aileler dahi bu kararı mahkemede itiraz etme eğiliminde değiller. Diyarbakır’lı avukat Sedat Aydın, Çınar yakınlarındaki bir köyden, köy koruculuğu sistemine katılmayı kabul etmedikleri için yerinden edilen altı ailenin tazminat talebinin, nasıl yalnızca zorla göçün yaşandığı dönemdeki muhtarın şahitliğine dayanılarak Tazminat Yasası dışında bırakıldığını anlatıyor. Bu görevliler, sözkonusu ailelerin kendi istekleriyle köyden ayrıldıklarını söylüyor. Oysa her iki muhtar da köy korucusu ve avukatın bu kişilerin şahitliğinin doğru olmadığına inanması için yeterince sebep var. “[Köylülerle] dava açma seçeneğini konuştum. Sorun şu: dava açabilmek için harç yatırmam gerekecek. [Bu altı aile] mali sebeplerden dolayı hukuki işlem başlatmama kararı aldılar.”²⁶

Yoksul kişiler için mahkeme ücretlerini devletin yatırmaya dair mevzuat hükümleri var ama müracaatçıların büyük çoğunluğu zaten yasaya aykırı bir şekilde erişim hakkı ellerinden alınan arazi ve evleri nedeniyle dava açıyorlar—bu değerlendiremedikleri varlıkları nedeniyle adli yardım kapsamı dışında tutuluyorlar.

İçyer kararından sonraki eğilimler

İçyer kararına yazıklar olsun! Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bu adımı atmadan önce hiç değilse bir yıl beklemiş olmasını dilerdim. Tespit komisyonları son aylarda gerçekten acımasız olmaya başladılar. Mesela Silvan’ın Çaldere köyünde bizi tatmin edecek bir tespit yapmışlardı. Biz imzaladık, onlar imzaladı, sonra İçyer kararının hemen ardından miktarı azaltma talebiyle tekrar karşımıza geldiler.

—Avukat Mahmut Vefa, Diyarbakır, 4 Nisan 2006

Hükümetin mahkemeye sunduğu yüzlerce sulhnamelerden oluşan yığın karşısında, AİHM, Tazminat Yasası’nın etkili bir iç çözüm olduğu kararına vardı. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 22 Şubat 2006 tarihli mektubunda da bazı uzlaşma kararlarının, geri dönen ailelere gerçekçi bir yardım sağlayacak seviyede tazminat sağladığı teyid edildi. Sonraki olaylar ise ilk başlardaki eli açık kararların görece güvenilir sistemin belirtileri değil, AİHM’nin başka tazminat kararları vermesini engellemek için

²⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Sedat Aydın ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

yapılmış bir planın parçaları olduğunu ortaya koydu. Strateji, Strasburg’da karar bekleyen köylülerin başvurularına öncelik vererek, bazılarını görece eli açık tazminatlar vermek üzerine kuruluydu. Avukat Tahir Elçi şu gözlemlerde bulunuyor:

AİHM’deki davacıların başvurularına öncelik verildiği son derece açık. [Hükümet] bir kısım içtihat kararları çıkarma peşindeydi ve bunda da başarılı oldu. [Tazminat Yasası’ndan sorumlu vali yardımcısı] yakınlarda örnek bir vatansaver olduğu ve devlete yüz milyonlar kazandırdığı ile övündü.²⁷ AİHM taktik olarak önemli, çünkü hem hükümet hem de biz biliyoruz ki dış baskılar olmadan hiç bir şekilde buralara varamazdık.²⁸

İçyer kararı ilan edilir edilmez, zarar tespit komisyonları çok daha düşük değerlendirmeler yapmaya ve hatta daha önceden yapılmış değerlendirmeleri gözden geçirme girişimlerine başladı.

Diyarbakır’ın Lice ilçesinden C.S.’nin hali bu duruma bir örnek. 1993 Ağustos’unda askerler C.S.’nin evine yanıcı kimyasal maddeler yerleştirerek, Lice yakınlarındaki Ziyaret köyündeki pek çok başka evle beraber ateşe verdiler. C.S. şu ana kadar evine dönemedi. 2005 yılında tespit komisyonu 40.000 YTL (26.800\$)’lık bir uzlaşma teklifi yaptı. (Kendi değerlendirmesine göre zararı en az 150.000 YTL [100.500\$] olmasına karşın) Teklifi kabul etti. Evraklar tamamlanmadan *İçyer* kararı çıktı. Tespit komisyonu şimdi yeni bir tespit yapmadan uzlaşmaya yanaşmıyor. C.S.’nin avukatı Habibe Deyar derin bir hüsrana uğruyor çünkü Strasburg’daki AİHM önündeki davası oldukça ileri bir aşamaya ulaşmıştı. *İçyer* kararı Deyar’ın davalarını rayından çıkarmakla kalmadı, tespit komisyonunu, Tazminat Yasası uyarınca yapmış olduğu mevcut teklifi aşağı çekme girişiminde bulunması için de teşvik etmiş oldu. “Tespit komisyonundaki görevliler rakamların çok yüksek olduğunu, arazinin tekrar ölçülmesi gerektiğini söylediler ve herhalde bu sefer rakamlar daha düşük

²⁷ “Ben terör tazminatında Türkiye’yi 20 milyar Euro zarardan kurtardım,” Vali Yardımcısı Erol Özer’in “Fişleme Yeniden Gündemde” başlıklı yazıdaki ifadesi, Zaman (İstanbul), 1 Nisan 2006.

²⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Tahir Elçi ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

çıkacak.”²⁹ C.S. de avukatının hayal kırıklığını paylaşıyor: “AİHM’na inanıyorduk ve bu yüzden müracaat ettik. Onlardan yana bir umudumuz vardı. Yani... adalet için.”³⁰

Avukat Habibe Deyar, kendi elindeki vakaların 40 tanesinde anlaşmaya varıldığını ve sulhnamelerin zarar tespit komisyonu, vali yardımcısı ve davacı tarafından imzalandığını bildirdi. *İçyer* kararından sonra zarar tespit komisyonu, değişen koşullardan faydalandı ve üzerinde anlaşmaya varılan bu sulhnameleri imza için valiye sunmak—ki bu, ödemededen önceki son adım—yerine, dosyaların büyük çoğunluğunu, daha düşük bir sulhname sağlamak üzere yeni bir teklif hazırlanması için kenara ayırdı.³¹

Avukat F.L. Diyarbakır ilindeki tespit komisyonlarının birinde Diyarbakır Barosunu temsil ediyor. Ocak 2006’dan sonra, komisyonun aciliyet duygusunu kaybettiğini ve daha düşük ödemeler yapmaya başladığını bildirdi. “AİHM’nin ünlü *İçyer* kararından sonra sulhname ödemelerindeki seviyenin düştüğünü gördüm. Ben 2005’te başladım. İlk altı ay boyunca ayda altı ya da sekiz toplantı yapardık. Ama son bir ay içinde bir kere dahi toplanmadık. Bunun sebebinin ne olduğunu söyleyemem ama insanı şüpheye düşürüyor ve bu kararın etkili olduğu izlenimini veriyor. Bu karardan sonra, mesela ağaçlara zararlarla ilgili hesaplamalardaki yaklaşım çok daha kısıtlayıcı oldu. AİHM hükümetin elini güçlendirdi.”³²

Avukat Mehmet Kaya da komisyonların çalışmalarında yavaşlama³³ ve ödeme seviyelerinde düşüş gözlemledi:

AİHM kararından önce hazine, uzlaşma ödemelerinde kullanılmak üzere valiliklere aylık ödemeler gönderirdi. [Karardan] sonra yalnızca tek bir ödeme gönderdiler. Komisyonun değerlendirme yaptığı 2005 yılında, arazisinden faydalanamayan bir kişiye yapılacak ödeme

²⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Habibe Deyar ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

³⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilen köylü C.S. ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

³¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Habibe Deyar ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

³² İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat F.L. ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

³³ Türkiye İktisadi ve Sosyal Etütler Vakfı’nın Mayıs 2006 tarihli ve Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet Ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru, başlıklı raporu da komisyonların çalışmalarının yavaşladığına ve ödeme seviyelerinin düştüğüne değiniyor.

miktarı dönüm başına 75 YTL ve sulak alanlar için dönüm başına 100 YTL olarak kararlaştırılmıştı.³⁴ Bu sene sırasıyla 25 ve 45 YTL ödüyorlar. Değerlendirme için kullanılan birimi düşürdüler. Kararlarını hangi kıstasa göre verdikleri belli değil. *İçyer* kararından önce başvurularımızı komisyonla görüşebiliyorduk. Şimdi ise elimize yalnızca bir bilgisayar çıktısı tutuşturuyorlar ve başvuruyu görüşme ya da tartışma imkanımız yok.³⁵

Aynı avukat, değişimin niceliğini Diyarbakır'ın üç köyünden rakamlarla sergiledi: Hani yakınlarındaki Gömeç köyünde, *İçyer* kararından önce 110 hanenin her birine yapılan ortalama ödeme 22.000 YTL (14.740\$) idi. Kocaköy yakınlarındaki Şaklat köyünde, *İçyer* kararından önce 192 hanenin her birine yapılan ortalama ödeme 33.000 YTL (22.100\$) idi. Buna karşın, Lice yakınlarındaki Güldiken köyünde, *İçyer* kararından sonra yapılan keşif ve sulhname önerilerinde 250 haneye yapılan tekliflerin ortalaması 8.000 YTL (5.360\$)—Şaklat örneğine göre dört misli bir düşüş.

Ödemelerdeki düşüş Diyarbakır ile sınırlı değil. Avukat Sabri Erik'in bildirdiğine göre Bingöl'de arazilerine ulaşamayan köylülere yapılan ödemeler 2005 yılında dönüm başına 75 YTL iken *İçyer* kararından sonra, dönüm başına önce 50 YTL'ye, Nisan 2006'dan sonra ise 25 YTL'ye düştü. Erik, "Geçen yıl tahrip edilen bir ev için tazminat olarak 20.000 YTL (13.400\$) veriyorlardı. Bu sene ise 8.000'le 10.000 YTL arasında ödüyorlar" dedi.³⁶

³⁴ Bir dönüm bir hektarın onda biridir.

³⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Mehmet Kaya ile 6 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

³⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Sabri Erik ile 7 Nisan 2006 tarihinde Bingöl'de yaptığı görüşme.

ÖDENECEK MİKTAR		ADİ	
ÖDENECEK MİKTAR			
16.187,00			59- GENEL TOPLAM
53.564,00			#YOK
25.132,00			10.080,00
24.476,00			0,00
34.160,00			1.435,00
20.921,00			0,00
12.836,00	A		11.959,20
32.070,00			12.085,00
16.184,00			10.080,00
53.823,00	A		3.008,20
41.634,00			7.195,70
5.835,00			2.545,40
28.694,00			0,00
20.400,00			8.190,20
34.020,00			10.232,50
35.560,00			0,00
72.643,00			11.528,75
26.740,00			9.083,00
20.037,00			8.592,50
45.038,00			3.034,20
14.225,00			9.904,90
20.930,00			14.465,00
12.250,00			410,00
18.476,00			9.834,18
25.256,00			0,00
36.512,00			4.710,00
23.930,00			9.942,00
11.050,00			0,00
20.907,00			3.980,40
25.830,00			0,00
14.475,00			9.615,00
55.953,00			0,00
			11.821,65
			7.485,00
			11.176,00

Soldaki rakamlar, Diyarbakır, Kocaköy, Şaklat köyünde *İçyer* kararından önce yapılan uzlaşma anlaşmalarındaki teklifler. Sağdaki rakamlar ise Diyarbakır, Lice, Güldiken köyünde *İçyer* kararından sonra köylülere sulhnamelerde yapılan teklifler. Köyler, hane büyüklüğü, arazi ve evlerin niteliği açısından kabaca benzer özellikler gösteriyor ve her ikisi de 1993 yılında güvenlik güçleri tarafından imha edildi. Ancak, *İçyer* kararından sonra yapılan anlaşma tekliflerinin genel seviyesi bariz olarak düşük.

Zarar tespit komisyonlarının ödemeleri azaltmak veya hiç yapmamak için uyguladığı yöntemler

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Mart 2005 tarihli “*Halen Kritik*”: *Yerinden Edilen Kürt Köylülerin 2005 Yılındaki Durumu*” başlıklı raporunda, bazı devlet memurlarının kendi kariyerlerini koruyabilmek için, yerinden edilmiş Kürt köylülere büyük miktarlarda devlet parası dağıtmakta isteksiz davranabileceği ve ödemeleri azaltmak için adil olmayan yöntemlere başvurabileceği uyarısında bulunmuştu. Olayların akışı bu endişeleri doğrulamış görünüyor. Bingöl’lü iki avukat tazminat dağıtımının yönetiminden sorumlu [ismini de verdikleri] bir devlet görevlisinin, güvenlik güçlerinin yasadışı silahlı eylemlerle başa çıkmak için bir köyü yakmalarını “normal” bulduğunu, tazminat sürecine inanmadığını ve buna karışmak istemediğini, rakamların çok yüksek olduğunu ve büyük rakamlı sulhnameleri imzalamaya cesaret edemediğini söylediğini bildirdiler.³⁷ Aşağıdaki bölüm, görevlilerin “büyük rakamları” azaltmak için başvurdukları yöntemlerin bazılarını betimlemektedir.

Haksızlıklara aşığılamanın da eklendiği bir uygulama ile bazı bölgelerde köylüler, il zarar tespit komisyonlarının masraflarını ödemek zorunda bırakılıyorlar ve bu rakamlar oldukça yüklü. Oysa, Tazminat Kanunu uygulama yönetmeliğinin 12. maddesi, bu masrafların İçişleri Bakanlığı bütçesinden karşılanmasını öngörüyor. Uygulamada köylüler tüm süreci finanse ediyorlar. Diyarbakır, Dicle yakınlarındaki bir köyden O.H., komisyonun keşfi tamamlayabilmesi için geçen iki hafta boyunca taksi ile getirilip götürülmesi, yemekler ve evrakların toplam maliyetinin 4.000 YTL (2.680 \$)’yi bulduğunu ve bu paranın, yerinden edilmiş 100 hane tarafından paylaşıldığını anlattı. “Maliyetleri her zaman bize yıkıyorlar—bir ölçüm haritası için il müdürlüğüne gittiğimde, bilgisayar yazıcıları için mürekkep kartuşu almak zorunda bırakıldım. Bana 70 YTL [47\$]’ye mal oldu.”³⁸

³⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün adı saklı iki avukat ile 8 Nisan 2006 tarihinde Bingöl’de yaptığı görüşme.

³⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün O.H. ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

Gayrimenkul değerlerinin düşürülmesi için ev fiyatları ölçeği ile oynanması

Hükümet, sözkonusu dönem içinde en az 41.381 hanenin yerinden edildiğini kabul ediyor.³⁹ Bu hanelerin yaşadığı evlerin büyük çoğunluğunun, koruculuk sistemine katılmayı reddedenleri cezalandırmak ve binaların PKK tarafından kullanılmasını engellemek için tahrip edildiği, gayet iyi belgelenmiş durumda. Tahrip edilen 41.381 ev için doğru dürüst bir tazminat ödenmesi, hükümet fonlarından epeyce büyük bir miktarın ayrılması anlamına gelirdi. Ama zarar tespit komisyonlarındaki yedi üyenin altısını oluşturan memurlar, bu yükümlülüğü azaltacak yöntemler icat etmekte son derece becerikliler.

Tazminat Kanunu, yerel tespit komisyonlarının ev değerlerini belirlemede kamulaştırma bedellerini esas almasını şart koşarken, Diyarbakır ve Bingöl'deki komisyonlar daha düşük olan bayındırlık değerlerini kullandılar. Komisyonlar, bu düşük ölçek içinde de bir meskene uygulayabilecekleri mümkün olan en düşük rakamı seçiyorlar. Diyarbakır'lı avukat Mahsuni Karaman, köylüler için mesken değerlerinin, metrekare başına 89 YTL üzerinden hesaplandığı sulhname teklifleri gösterdi. Bu rakam, Bayındırlık Bakanlığı tarafından yayınlanan, "Mimarlık ve Mühendislik Hizmet Bedellerinin Hesabında Kullanılacak 2005 Yılı Yapı Yaklaşık Birim Maliyetleri Hakkında Tebliğ" e göre,⁴⁰ hayvan barınakları için kullanılacak birim fiyat. Aynı tebliğe göre, deprem ve benzer afetlerden sonra zarar azaltmada kullanılacak prefabrike mesken binaları için öngörülen değer metrekare başına 193 YTL.

Zarar tespit komisyonları, amortisman ölçekleriyle oynayarak tazminat rakamlarını daha da düşürüyorlar. Bingöl'lü avukat Hanifi Budancamanak bunun nasıl yapıldığını anlattı:

Devletin, bir inşaat müfettişi, bir ziraat mühendisi ve bir kadastro memurundan oluşan uzmanları keşfe çıkıyor. Bunlar devlet memurları.

³⁹ "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi—12 Vilayet için İl İstatistikleri," İçişleri Bakanlığı'nın İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne, Çok Taraflı Siyasi İlişkiler Genel Müdürü Büyükelçi Duray Polat imzalı ve 24 Kasım 2004 tarihli üst yazıyla gönderdiği yazı.

⁴⁰ Resmi Gazete No. 25714, 1 Şubat 2005.

Gidip zararın ne kadar olduğunu araştırıyorlar. Komisyona gittiğimizde rakamları düşürdüklerini görüyoruz. Yüzde 25’ini taşeron karı [orijinal evi yapan taşeronun etmiş olacağı kar] olarak, yüzde 18’ini de amortisman olarak düşürdüklerini söylüyorlar. Rakam hala yüksekse daha da düşürüyorlar.⁴¹

Diyarbakır ilinin Suçıktı köyünden N.B.’nin binalarının değeri, ev için 12.460 YTL ve ahır için 4.692 YTL olmak üzere, toplam 17.132 YTL (11.478\$) olarak tahmin edilmişti. Komisyon bunu (evin yaşına dayalı) bir amortisman ölçeği uygulayarak yüzde 45 azalttı ve 9.423 YTL (6.313 \$)’ye indirdi.⁴²

İnşa maliyet oranları oldukça karmaşık ve zarar tespit komisyonları rakamı düşürmek için, yanlış olanlar da dahil olmak üzere, mümkün olan her türlü varsayımı yapıyorlar. Örneğin İnsan Hakları İzleme Örgütü’ne gösterilen, Diyarbakır İskan Müdürlüğü tarafından yayınlanan oran tablolarına göre, 16 ila 20 yaşındaki bir binanın değeri yüzde 32 azaltılıyor. Ama bina kerpiçten yapılmışsa yüzde 45’i düşülüyor. Bir zarar tespit komisyonu, Diyarbakır, Kulp yakınlarındaki Ağıllı köyündeki tüm binaları kerpiç olarak sınıflandırdı. Oysa kerpiç bu bölgede kullanılan bir malzeme değil ve Ağıllı köyündeki evler neredeyse tamamen taştan yapılmış.⁴³

Değerlerin keyfi bir şekilde azaltılması

Zarar tespit komisyonları, resmi birim fiyatları, gelir tabloları, hava fotoğrafları ve ölçüm cihazları kullanarak “objektif hesaplama” gösterisini yapıyorlar. Ama rakamlar yine de yüksek çıktığında bunları görmezden geliveriyorlar.

Bingöllü avukat Nushattin Döner, komisyonların gereklikçe kural icat ettikleri görüşünde: “Şu anda Bayındırlık Bakanlığı’nın bina inşa maliyeti metrekare başına 193 YTL. Dolayısıyla 100 metrekarelik bir evin maliyeti 19.100 YTL (12.800 \$). Buna hayvan barınaklarını ve diğer müstemilatı eklediğinizde 30.000 YTL (20.100 \$)

⁴¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Hanifi Budancamanak ile 7 Nisan 2006 tarihinde Bingöl’de yaptığı görüşme.

⁴² İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilen köylü N.B. ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

⁴³ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Mahsuni Karaman ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

civarına çıkabiliyor. Ama Bingöl'deki komisyonlar şimdi bu tür binaların hepsi için hiç bir surette toplam 16.000 YTL (10.720\$)'den fazla ödemeyeceklerini söylüyorlar.⁴⁴

Döner ayrıca, Bingöl, Solhan, Aslanbey köyünden R.G.'nin zararını 40.000 YTL (28.800 \$) olarak hesaplayan zarar tespit komisyonunun, sonradan bu miktarı hiç bir gerekçe göstermeden 14.000 YTL'ye indirdiğini anlattı.⁴⁵ Avukat Abdullan Kaldık'ın müvekkili Karlıova yakınlarındaki Kıraçtepe köyünden Z.K.'nin zararı, bilirkişi değerlendirmesine göre 200.000 YTL (134.000\$) idi. Ama zarar tespit komisyonu bunu 45.000 YTL (30.150 \$)'ye indirdi. Bir vali yardımcısı daha sonra bu rakamı 30.000 YTL (20.100 \$)'ye indirdi. En sonunda da komisyona sonradan katılan birisi, Z.K.'nin, 1990 yılında yerinden edilmeden evvel "düşük vergi beyanında" bulunduğunu söyledi ve buna dayanarak rakamı 25.000 YTL (16.750 \$)'ye indirdi.⁴⁶

Gayrimenkul değerlerinin düşük tutulması

Zarar tespit komisyonlarının görevleri arasında köylülerin, on yıl ya da daha fazla süreyle arazilerine ulaşamamaları sebebiyle kaybettikleri gelirin hesaplanması da var. Bunu hesaplamak için bir köylünün sahip olduğu arazinin yüzölçümü, arazide yetiştirilecek olan ürün için yıllık bir oran ile çarpılıyor. Ancak, bölgenin koşulları bunu, köylülerin tazminatlarının daha azalmasıyla sonuçlanacak şekilde karmaşıktırıyor.

Sorunlar arazinin mülkiyeti ile başlıyor. Kadastro daireleri, Türkiye'de arazi mülkiyetinin kaydını yavaş yavaş oluşturuyor ama şu ana kadarki çalışmalar tamam olmaktan epeyce uzak ve özellikle güneydoğuda yamalı bohça gibi. Bunların yaygın çalışma şekli, köyleri ziyaret edip, mülkiyet ile ilgili evrakları ve arazinin uzun süredir devam eden kullanım durumunu da gözönüne alarak, mülk sahibinin, diğer köylülerin, köyün yaşlılarının ve muhtarın ifadelerine dayanarak kalıcı bir mülkiyet kaydı oluşturmak. 1990'lı yıllarda yakılan köylerin büyük çoğunluğunda kadastro çalışması yapılmamıştı. Bu yüzden arazi mülkiyetinin sınırlarına dair yoğun tartışmalar yaşanıyor. Avukatlar ve köylüler, zarar tespit komisyonlarının, devletin

⁴⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Nushattin Döner ile 8 Nisan 2006 tarihinde Bingöl'de yaptığı görüşme.

⁴⁵ Mezkur görüşme.

⁴⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Abdullah Kaldık ile 7 Nisan 2006 tarihinde Bingöl'de yaptığı görüşme.

arazi mülkiyetini kaydetmedeki kendi yavaşlığını, ödemeleri düşük tutmak için elverişli bir araç olarak kullandığından şikayetçi.

Diyarbakır'lı avukat Mahmut Vefa, zarar tespit komisyonlarının, kadastro çalışması yapılmamış olmasını gerekçe gösterip, arazi sınırlarını azaltma pazarlığı yapmalarına iki örnek vererek şunları söylüyor: “Bu köylerin temel sorunu kadastro çalışması yapılmamış olması. Köylüler buraları sürmüş, gübrelemiş ve tarla olarak kullanmış ama tarlalar [değerlendirmede] hesaba katılmıyor.”⁴⁷ Lice yakınlarındaki Yorulmaz köyünde köylüler kendi aralarında 10.000 dönümü ekiyorlardı. Ama zarar tespit komisyonu arazi üzerindeki taleplerin yalnızca 1.900 dönüme varan kısmını kabul ediyor. Lice yakınlarındaki Akçabudak köyünün, yedi mezra üzerinde toplam 15.000 dönüm arazisi var. Ama zarar tespit komisyonu arazi üzerindeki taleplerin yalnızca 1.910 dönüme varan kısmını kabul ediyor.

Bir avukat, Muş'un Ulukaya köyünde, 318 müracaatçının bulunduğu mülkiyet arazisini azaltmak için yapılan bir girişimi ayrıntılı olarak anlattı. Avukat, tespit komisyonu üyelerinden birini köylülere, jandarma istihbarat servisine göre, köy boşaltılmazdan önce köyde 70 hanenin bulunduğunu söylerken duymuş.⁴⁸ Görevli, köylülere müracaat sayısını 70'e düşürdükleri takdirde müracaat başına 13.000 YTL (8.710 \$) vermeyi önermiş. Ama 318 müracaat yapmakta ısrar ettikleri takdirde yalnızca 6.500 YTL (4.355 \$) ödeyeceğini söylemiş. Köylüler teklifi reddetmişler ve müracaatlar bu yazının yazıldığı tarihte hala sonuca bağlanmamıştı.⁴⁹

Sözkonusu bölgenin büyük çoğunluğu hakkında tapu kayıtları bulunmadığından, Diyarbakır'daki zarar tespit komisyonları 1952'de yapılan bir mesaha sırasında çekilen hava fotoğraflarını kullanıyorlar. Zorla göçten 40 yıl önce bölgede ekilen alanını gösteren bu belge, büyük bir huzursuzluk kaynağı. Avukat Sedat Aydın, “Komisyon bir dağ köyü olan Çiftlibahçe'nin tamamını orman olarak değerlendiriyor. 1952 yılında yapılan haritada alan orman olarak gösterildiği için komisyon, köylülerin buradaki yanmış kalıntılarını hala görebileceğiniz meyvalıklarının ve bahçelerinin

⁴⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Mahmut Vefa ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁴⁸ İç göç öncesi köy nüfusu istatistikleri güvenilir değil. Bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Halen Kritik” (Still Critical) cilt. 17, no. 2(D), Mart 2005, <http://www.hrw.org/reports/2005/turkey0305/index.htm> içinde, “Göç Zorlamalardaki Rakamların Düşük Gösterilmesi” başlıklı bölüm.

⁴⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat adı saklı ile 7 Nisan 2006 tarihinde Bingöl'de yaptığı görüşme.

sayılamayacağını söylüyor.”⁵⁰ Bir çok başka avukat da müvekkillerinin taleplerinin hava mesahalarına dayanılarak haksız olarak aşağı düşürüldüğünü söylüyorlar.

Diyarbakır'ın Kocaköy yakınlarındaki Suçıktı köyünde kadastro çalışması yapılmış ama burada başka bir sorunlar zinciri ortaya çıktı. Suçıktı aslen, son yüzyıl içinde arazilerini, toprağı işleyen yarıcılara satan ağaların malı imiş. Ama köylüler, dönüm başına hesaplanan damga vergisini ödemeye güçleri yetmediği için mülkiyet haklarını kaydettirmemişler. Ama mülkiyet değişikliğini noterde kaydettirmişler ve tapu dairesindeki işlemlerde her zaman bunu kullanabiliyorlardı. Zarar tespit komisyonuna mülkiyet delili olarak bu belgeyi sunmuşlar ama komisyon arazi tapulu olmadığı için 1990'lı yıllardan bu yana arazinin kullanılmamasından kaynaklanan zararlar için köylülere ödeme yapmayı reddetmiş. Komisyon köylülerin tahrip edilen evleri için ödeme yapmaya razıydı. Toplam 5.000 dönüm araziye sahip olan Suçıktı köylüleri, Nisan 2006 itibariyle sekiz aylık dönem için sulhname imzalamayı reddetmiş bulunuyorlardı. Onlar adına hareket eden avukat sonuç konusunda iyimser değil: “Köylüler [imzalayarak] sulh sürecini başlatabilirler ya da hiç bir şey yapmayabilirler. Bu durumda komisyonun önerisi reddedilmiş sayacak. Köylüler mahkemeye başvurmak istiyor. Ama arazisi olanlar hukuki yardımdan faydalanamıyor.”⁵¹ Köylüler, arazi sahibi olduğu için—hukuki yardımdan faydalanamıyor—oysa söz konusu arazilere erişemedikleri için faydanlanamamaktan dolayı fakrû zarurete düşmüş durumdadılar.

Komisyonlar, köylülerin sahip olduğu arazinin miktarına karar verdikten sonra, dönüm başına net getirinin hesaplanacağı oranı seçmek durumundalar. Köylüler İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne, komisyonların kullandığı oranların güncel zirai değerlerle uyummadığını söylediler. Avukat Abdullah Yavuz bu durumu şöyle açıkladı: “Kuru ziraat yapılan bir arazide dönüm başına 280 kilogram buğday elde edilir. Bir kilo buğdayın kilosu 0.36 YTL. Bu da dönüm başına 100 YTL eder. Masraflar düşüldükten sonra dönüm başına yaklaşık olarak 75 YTL ödemeleri gerekir. Ama [zarar tespit komisyonları] 26.35 YTL veriyorlar.”⁵²

⁵⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Sedat Aydın ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁵¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Abdullah Yavuz ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁵² İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Abdullah Yavuz ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı mezkur görüşme

Meyva bahçeleri için yetersiz tazminat

Türkiye'nin güneydoğusundaki köylülerin pek çoğu için sermaye, gelir ve geçimin temel kaynağı ağaçlar. Köyler boşaltıldığında çoğu zaman meyva ve fidanlıklar da tahrip ediliyordu. Sonraki yıllarda ise ya PKK militanlarının saklanabileceği alan ve yiyecek kaynaklarını azaltmak için güvenlik güçleri tarafından tekrar tekrar yakılıyor ya da köy korucuları tarafından kendi kullanım ve gelirleri için kesiliyordu.

Diyarbakır'daki bir zarar tespit komisyonunda Diyarbakır Barosunu temsil eden avukat G.Z., “ 2006 başından bu yana devletin tavrı değişti. Köylülerin [yerinden edilmeden öncesi] meyva satışına dayalı kazançları için vergi beyanı göstermedikleri takdirde, meyva ağaçları için tazminat alamayacağını söylemeye başladılar... Bu tür talepte buldukları takdirde ise avukatları talebi geri çekmek zorunda kalıyor”⁵³ dedi.

Diyarbakırlı avukat Mahsuni Karaman, Ağıllı köyünden müvekkillerinin ağır zararlarının adil olmayan şekilde kapsam dışı bırakıldığını söylüyor:

Artık hala yaşayan ağaçlar[dan kaynaklanan eski gelir kaybı] için tazminat ödemiyorlar, ölen ağaçlar için ise yanık kalıntısı göstermediğiniz takdirde ödeme yapmıyorlar. Ağıllı köyünün temel gelir kaynağı ceviz satışı idi. Yaklaşık 3.000 ceviz ağaçları vardı. Vali ağaç başına 20 YTL'yi kabul etmemizi istiyor ki bu toplam 60.000 YTL [40.200\$] ediyor. Bilgi edinme kanununa dayanarak İl Tarım Müdürlüğü'nden oranın ne olduğunu sordum ama cevap vermediler. Kendilerini mahkemeye vereceğime dair bir uyarı yazısı gönderdim. Bunun üzerine bana verimlilik, maliyet, gelir, kereste değeri, vb. bilgiler içeren bir liste gönderdiler. Bir ağacın toplam değeri 1.980 YTL ediyordu. Bunu 3.000 ile çarparsanız toplamı 5.940.000 YTL [3.979.800 \$]'ye geliyor. Evet bu çok para ama siz benim ceviz ağacımı yakıyorsanız haksız bir fiil işliyorsunuz. Sizi dava edersem mahkeme gidip bu rakamları kontrol eder ve size uygular. Bu durum valinin keyfi hareket ettiğini gösteriyor. Teklif edilen oranın hiç bir hukuki dayanağı yok.⁵⁴

⁵³ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat G.Z. ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁵⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Mahsuni Karaman ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

Diyarbakırlı avukat Mahmut Vefa, ceviz ağaçlarının değerinin nasıl aşağı düşürüldüğüne pratik bir örnek verdi. Kendisi ile zarar tespit komisyonu arasında, Diyarbakır, Silvan yakınlarındaki Çaldere köyünün sakinleri için bir uzlaşmaya varılmıştı.

Biz imzaladık, onlar [komisyon] imzaladı, sonra *İçyer* kararının hemen ardından parayı azaltma girişimi ile geri döndüler. 88 hane için anlaştiğimiz miktarın 410.000 YTL [274.700 \$]'lik kısmını silmek istiyorlardı. Bu insanlar dünyanın cevizini üretiyorlardı ama komisyon birden bire cevizden elde edilen gelir için belge getirmemizi istedi. [Adı saklı] bir köylünün değerlendirmesinden 33.000 YTL [22.100\$]'lık bir bölümü, cevizden gelir elde ettiğini gösteremediği gerekçesiyle bir kalemde sildiler. Ama güneydoğuda ceviz satan kim belge alıyor ki? [Zarar tespit komisyonunun] büronun duvarına *İçyer* kararının bir nüshasını asmış olması hiç şaşırtıcı değil.⁵⁵

Bir başka zarar tespit komisyonunda Diyarbakır barosunu temsil eden avukat N.H., “Bölgede... şu yaklaşımı izliyorlar: Bana yanık kütüğünü gösterirsen sana 20 YTL veririm. Ama yaş bir ağaç[ın ulaşamadığımız için ziyan olan mahsulü] için hiç bir şey ödemem. Size bir kavağın yanık kalıntısı için 20 YTL ödüyorlar ama aradan on sene geçince kavağın kütüğü bile kalmıyor” dedi.⁵⁶

Hayvan ve hayvancılığın hariç tutulması

Zarar tespit komisyonları bu köylerdeki zirai mahsulün hesaplanması için oldukça ayrıntılı çalışmalar yapıyorlar. Ama tahrip edilen köylerin pek çoğunda tarım yalnızca yan gelir kaynağı. Gelirin büyük bölümü hayvancılıktan geliyordu. Bu böyleyken, Diyarbakır ve Bingöl'deki zarar tespit komisyonları, köylülerin yerinden edilme sırasında yok olan hayvan sürüleri ya on yıldan uzun bir süre boyunca ya da meralarına çıkmalarına izin verilmediği için kaybettikleri gelirler için ödeme yapmayı reddediyor. Bu uygulamanın hiç bir gerekçesi yok: Tazminat yasası hayvan sürüleri

⁵⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Mahmut Vefa ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁵⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat N.H. ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

ve hayvancılığı kapsam dışında tutmuyor. Tersine Ekim 2004 tarihli uygulama yönetmeliğinin 15. maddesi açık bir şekilde kapsam içinde tutuyor.

Güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen yerinden edilmeler, ceza niteliğindeki uygulamaları ve pek çok vakada koyun ve inek sürülerini makineli tüfeklerle taradılar ya da hayvanları ahırlarıyla beraber yaktılar. Avukat Remziye Efe, 1993 yılında Şaklat, Kocaköy’de bir köylünün evinde, ahırlarıyla beraber canlı olarak yakılan inek ve koyunlara karşılık, zarar tespit komisyonunun bir rakam belirlemesini istedi. Vali yardımcısının buna cevabı, komisyonun hayvanlar veya hayvancılıktan kaynaklanan gelir kayıpları için ödeme yapamayacağını, “çünkü [konunun] yalana çok açık olduğunu” söyledi. Remziye Efe, keşif yapılması için bir mahkeme kararı çıkarttı. İnceleme sırasında yapılan kazılarda, köylünün beyanını doğrular şekilde hayvan artıkları bulundu ve üç inek ile 74 koyuna ait kemikler ortaya çıkarıldı. Buna rağmen komisyon yalnızca 10 hayvan için ödeme teklif etti ve köylünün bunu kabul etmek dışında bir seçeneği yoktu.⁵⁷

İnsan Hakları İzleme Örgütü, İstanbul, Diyarbakır, Bingöl ve Elazığ’da yaptığı görüşmeler sırasında, hayvancılıkla sağladığı geçimini kaybettiği için tazminat alabilen tek bir mağdura bile rastlamadı.

Önceden ödenmiş tazminat veya yardımların abartılması

Tazminat Kanunu’nun 5c maddesi yapılacak ödemelerde, kamu kaynaklarından daha önce yapılan ödemelerin de hesaba katılması gerektiğini hükme bağlıyor. Son yıllarda geri dönen köylülerin bir kısmı, mütevazı miktarlarda inşaat malzemesi yardımı aldılar. Bu tür yardımlar genellikle 2.000 tuğla, 500 kilo çimento ve iki ton inşaat demiri şeklinde oluyordu. Bunun maliyetinin 1.500 YTL (1.005 \$) civarında olduğu söyleniyor.⁵⁸ Diyarbakır’da bu yardımlar zarar tespit komisyonları tarafından sürekli olarak 17.000 YTL (11.390\$) olarak hesaplanıyor. Dicle yakınlarındaki Kurşunlu köyünden köylü M.O. bu kuralın geri dönen bir köylü için sonuçlarını şöyle anlatıyor: “Bazı insanlar... geri döndüler ve bir kaç tuğla, demir ve çimento almayı

⁵⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Remziye Efe ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

⁵⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Abdullah Yavuz ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

kabul ettiler. Şimdi bunların 17.000 YTL ettiğini söylüyorlar. ‘Zararın 20.000 YTL. Bundan 17.000 YTL’yi düşeceğiz, 3.000 YTL alacaksın’ diyorlar.”⁵⁹

Ekim 2004 tarihli uygulama yönetmeliğinin 2c maddesi komisyonlara, AİHM’de verilen kararlar veya varılan dostane çözümlere binaen ödeme yapılan zararların tazmin edilmemesi talimatını veriyor. En az bir tespit komisyonunda bu hüküm, AİHM’de dava kazananların otomatik olarak Tazminat Yasası’nın kapsamı dışında bırakılıyor. Köylü H.F.’in Lice ilçesinde, 1993 yılında güvenlik güçleri tarafından yakılan bir manav dükkanı vardı. H.F. AİHM’ne şikayette bulundu ve davasını kazanarak zararını tazmin ettirdi. Aynı zamanda Diyarbakır ili, Kulp yakınlarındaki Ağıllı köyünde bir de evi vardı ve güvenlik güçleri 1994 yılında bu evi yaktılar. Yakılan ev AİHM dosyasına dahil değildi. Avukatı Mahsuni Karaman, İnsan Hakları İzleme Örgütü’ne, komisyon tarafından yapılan tekliflerin listesini gösterdi. Bu liste H.F.’nin evinin imha edilmesine karşılık sıfır tazminat gösteriyor. Karaman’ın araştırmaları bunun, hükümetin kendisine tahrip edilen dükkanına karşılık AİHM’deki şikayeti sonucunda daha önce yapmış olduğu ödeme nedeniyle olduğunu ortaya çıkardı.

Tek kişi “kuralı”

Tazminat Yasası’nda bulunan ya da sağduyulu başka herhangi bir dayanağı olmayan bir başka otomatik hariç tutma yöntemi, yerinden edilme sırasında bekar olan hane sahiplerinden tazminat esirgemesidir. Avukatlar buna itiraz ettiklerinde, komisyon görevlileri, güneydoğunun tarıma dayalı kültürel çevresinde hiç kimsenin ailesinden ayrı tek başına yaşayamayacağını iddia ettiler. Bingöl’deki avukatlar, tek kişilik hanelerin otomatik olarak hariç tutulmasının çok kötü sonuçları olabileceğini, çünkü ildeki pek çok köylünün, herhangi bir resmi kayıt olmaksızın, yalnızca dini törenle gerçekleştirilen imam nikahı ile evlendiğini, dolayısıyla erkeklerin kanunen bekar görüldüğünü söylediler.

Buna bağlantılı olan bir başka “kural”, 1970’den sonra doğan hiç bir erkeğin [ailesinden] ayrı olarak ev sahibi olmasının mümkün olamayacağı varsayımı. Mahsuni Karaman, bu hariç tutma yönteminin adil olmayan sonuçlarına bir örnek

⁵⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilen köylü M.O. ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme. Güvenlik nedeniyle adı saklı.

verdi: “T.C.’in hikayesi Ağilli köyünde iyi bilinir. 1994’te askerlikten döndükten sonra, evleneceği kız için her şeyiyle mamur bir ev inşa etti. Gelini getirmesine bir hafta kadar kala askerler geldiler ve herşeyi yaktılar. Şimdi zarar tespit komisyonu, taşları hala orada olmasına rağmen evinin olup olmadığını sorguluyor.”⁶⁰

Köyden uzakta doğan çocuklarla ilgili “kural”

Bingöl’de genel geçer şekilde uygulanan bir başka uydurulmuş hariç tutma kuralı, 1987’den sonra müracaat yerinden uzakta doğmuş çocukları bulunan ailelerin, sosyal ya da ekonomik nedenlerle köyden ayrılmış olduklarının, dolayısıyla tazminat haklarının bulunmadığının kabul edilmesi. Bu “kural” da adaletsizliklere yol açabilecek nitelikte. Herhangi bir sebeple civar illerde doğmuş çocuğu bulunan aileler, evlerinin tahrip edilmesi ve gelir kaybına uğramalarına karşılık tazminat almaktan, adaletsiz bir şekilde mahrum kalabilirler.

B.P., güvenlik güçlerinin 1994 yılında Bingöl, Genç yakınlarındaki Geyikdere’deki köyünü yaktıklarını ama kendisinin bundan iki sene önce köyden ayrıldığını söyledi. “O zaman gençtim ve genç erkekler üzerinde çok baskı vardı. Bir taraf ya da diğeri köye geldiğinde bizim için çok tehlikeliydi. Bu yüzden üç çocuğumun yalnızca ikisi köyde doğdu ve komisyonun bu konudaki tavrının ne olacağını bilmiyorum.”⁶¹

Temmuz 1987’den önce yerinden edilmiş müracaatçıların hariç tutulması

Tazminat Kanunu, 19 Temmuz 1987 ile 17 Temmuz 2004 tarihleri arasında gerçekleşen zararları tazmin ediyor. Bu, Temmuz 1987’den önce yerinden edilen köylülere yapılan bir haksızlık. Bu insanlar normal ekonomik sebeplerle göç etmiş sayılıyorlar ve yerinden edilmelerden kaynaklanan zararlar için yapılan ödemelerin dışında tutuldukları gibi, arazilerine ulaşamadıkları sonucundaki zararlar için de ödeme yapılmıyor. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün Temmuz 1987’de yaptığı araştırma gezisi sırasında bu tür erken yerinden edilmelerin örneklerine Tunceli

⁶⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Mahsuni Karaman ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

⁶¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilen köylü B.P. ile 8 Nisan 2006 tarihinde Bingöl’de yaptığı görüşme.

ilinde rastlandı ve aynı yılın Aralık ayında yayınlanan *Türkiye: Akışkan Durum (Turkey: State of Flux)* başlıklı raporda yer verildi.

İnsan Hakları İzleme Örgütü araştırmacısı Nisan 2006'da Tunceli'ye giderek, 1987 raporunda sözü edilen Hozat yakınlarında yerinden edilen yerleşimlerin sakinleriyle görüşme girişiminde bulundu. Jandarmalar 1 Nisan 2006'de araştırmacıyı, Türk hukukuna göre böyle bir gereklilik olmamasına karşın, araştırma yetkisinin olmadığı gerekçesiyle Tunceli il sınırından geri çevirdi. Ertesi gün araştırmacı, görüşme için Tunceli'den Elazığ'a gelen bu köylerden yerinden edilmiş iki kişiyle konuştu.

*Türkiye: Akışkan Durum*⁶² raporunda “söndürülmüş köy” olarak belirtilen Kavuklutepe köyünden N.Z., 1980'li yıllarda köyün sürekli olarak, yiyecek talep eden yasadışı silahlı militanlar tarafından ziyaret edildiğini anlattı.

Köye getirebildiğimiz un, şeker ve ihtiyaç maddelerinin miktarını sınırlayan yerel güvenlik kontrolleri yüzünden bu talebi yerine getiremeyeceğimizi söyledik. PKK, “Getireceksiniz. Getirmek için size beş gün veriyoruz. Ya da burada öleceksiniz” dedi. Ağır silahlarla donanmış 40 ila 60 kişilik gruplar halinde gelirdi. Devlet onlara yiyecek temin ettiğinizi duyarsa gelip sizi dağın tepesine götürebilir ve işinizi bitirebilirdi [öldürebilirdi]. PKK size muhbir der, devlet size PKK'li der ve sonra ortadan kayboluverirsiniz. Bazıları 1987'de terk ettiler. Ben 1993'e kadar kaldım. Tazminat Yasası esasında tazminat için başvurduğum ve şimdi onlarda. Ödeyip ödemeyecekleri hakkında en ufak bir fikrim yok.⁶³

D.F, 1987'de Hozat'ın Boydaş köyü Dereköy mezrasından ayrılmış. *Türkiye: Akışkan Durum* başlıklı raporda anlatılanlarla aynı bölgeden.

⁶² Raporda yerinden edildiği bildirilen diğer köyler şunlar: Hozat yakınlarında Koçkozluca, Ormanyolu, Yenibaş, Casitli, Karaçavuş, Esenevler, Kurukaymak, Kuru, Kavuktepe, ayrıca Oymadağ, Kuşhane, Otlukaya, Öreniçi, Dallıbel, Ataçınar, Alhan, Dayılar, İbnimahmut, Sarıkoç, Güleç, Koyukuşağı, Dedebağ, ve Mazgirt yakınlarında Akdöven.

⁶³ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü N.Z. ile 11 Nisan 2006 tarihinde Elazığ'da yaptığı görüşme.

Asıl evimiz Dereköy'deydi ama terör başladıktan sonra korkmaya başladık. Cehennem gibiydi. Çünkü koyun otlatmaya giderdiniz ve her taraf askerlerle ya da gerillalarla doluydu. 1994'e kadar ekip biçmek için Dereköy'e giderdik. Evi de kiraya vermiştik. Ama 1994'te çatışmalar artmaya, terör daha beter olmaya başladığında, devlet ve diğer taraf köyleri tahrip etmeye başladılar. PKK öğretmenleri öldürdü. Askerler Dereköy'den Hasan Çiçek adında bir köylüyü aldılar ve üç ay sonra kemiklerini bulduk. Jandarma eşine onu PKK'nın aldığını söyledi. Ben onu askerlerin gündüz vakti aldığını gördüm. 1994'ten sonra evimi göremedim.

D.F., Ekim 2005'te, Tazminat Yasası'ndan yararlanmak için yaptığı müracaatın, köyü sosyal ve ekonomik sebeplerle terkettiği gerekçesiyle toptan reddedildiğini öğrendi. "Bir miktar ödeme yapılacağı ve köye geri dönebileceğim hayaliyle yaşıyordum. Yaşlanıyorum. Sürekli olarak bunu düşündüm. Reddedildiğim zaman bunalıma girdim. Üniversitede iki kızım var, bir tanesi de tekstil sanayiinde çalışıyor. Bir de ölen erkek kardeşimin üç çocuğuyla 75 yaşındaki annem var. Onlara da ben bakıyorum."⁶⁴

Çatışma bitimi 1999 sayılması "kural"ı

Tazminat Yasası, ödemeye tabi zararlar için son tarihi 17 Temmuz 2004 olarak belirliyor. Ama Diyarbakır ve Bingöl'deki zarar tespit komisyonları, 1999'dan sonra tarımsal arazilere erişim imkanı olmamasından kaynaklanan zararları ödemiyorlar. Komisyonlar bu tarihten itibaren tam güvenliğin sağlandığını ve köylülerin geri dönme özgürlüğüne sahip olduğunu söylüyorlar.

Olağanüstü hal ancak Kasım 2002'de kaldırılmış ve devlet (yerel ve uluslararası eleştiriler karşısında) güvenlik tehditleri nedeniyle 88.000 profesyonel ve gönüllü köy korucusundan oluşan paramiliter güvenlik gücünü görevde tutmak zorunda olduğu⁶⁵ konusunda ısrar ediyor. Öte yandan 1999'da çatışmaların bittiği iddiasıyla

⁶⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü D.F. ile 11 Nisan 2006 tarihinde Elazığ'da yaptığı görüşme.

⁶⁵ İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun, Türk İnsan Hakları Vakfının Ağustos 2004 tarihli aylık bülteninde yer alan ifadesi. Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşme tutanakları, Diyarbakır Milletvekili Mesut Değer'in 27 Ocak 2004 tarihli soru önergesi.

bu yıldan sonraki yılları tazminat belirlemede hesaba katmıyor. Bu politikanın mantığını anlamak zor. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün, Türkiye'de yerinden edilenlerle ilgili raporlarında (*Göç ettirilmiş ve yüzüstü bırakılmış*, 2001 ve *Halen Kritik*, 2004) belirttiği gibi, köye dönüş temposu son derece yavaş. Çünkü köylüler resmi engellemeler ve devam eden tehlikeler arasında sıkışmış durumda. 2002'ye kadar bir çok grubun geri dönmesi jandarma tarafından engelleniyordu. Bazıları ise civar köylerin korucularının tehditleri nedeniyle devam eden güvenlik endişelerinden dolayı dönmeye cesaret edemiyordu. Köy korucuları son dört yıl içinde, çoğu geri dönen köylülerden oluşan 13 kişiyi öldürdüler.⁶⁶ Diğer taraftan köy korucuları da sık sık PKK'nın köylere yaptığı saldırılarda öldürülüyorlar.

Bingöl'un Yedisu yakınlarındaki Akımlı köyü hala o kadar güvensiz görülüyor ki zarar tespit komisyonu köyde keşif yapamadı ve kararlarını harita üzerinden ve köy muhtarının verdiği bilgilere dayanarak verdi. İnsan Hakları İzleme Örgütü, güvenlik nedeniyle hala köylere dönemeyen, ama Akımlı köyünde 1999'da sağlandığı iddia edilen huzur ve güven ortamına dayanılarak tazminat teklif edilen, köylüler C.P. ve I.N. ile görüştü.

C.P., askerler 1993'te köyü yakarken orada olduğunu söyledi. O tarihten sonra, beş çocuğu ile beraber köyün kuzeyindeki bölgelerde dolaşıp durmuş. Valiye ve İçişleri Bakanına, köye dönmek için sürekli müracaat ettiğini ama 2005 yılında köyünün geri dönecek kadar güvenli olmadığına dair bir cevap aldığını söylüyor. "Köyü en son 2000 yılında yaptığım bir ziyaret sırasında görebildim. Fındık ve meyva ağaçları olan iki katlı, taş bir evimiz vardı. Hiç bir yerde kira ödeyebilecek kadar kazanmadığım için şu anda harabe bir binada yaşıyoruz." Birlikçi değerlendirmesi, zararını 40.000 YTL (26.800 \$) olarak belirledi ama zarar tespit komisyonu 13.000 (8.710\$) teklif etti.⁶⁷

I.N., İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne şunları anlattı: 2.000 kavak ağacım, 20 ceviz ağacım, bir de değirmenim vardı. Bir gün askerler beni dağa götürdüler. Bana hakaret edip kötü davrandılar. Geri getirdiklerinde her yer yanıyordu. Bana köy koruculuğu teklif ettiler. Ama o zamana kadar köy yakılmıştı ve ben de kabul etmedim. Köye

⁶⁶ Bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'ya, köy koruculuğu sisteminin kaldırılması çağrısında bulunan 8 Haziran 2006 tarihli mektubu. <http://hrw.org/english/docs/2006/06/08/turkey13578.htm>.

⁶⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü C.P. ile 11 Nisan 2006 tarihinde yaptığı telefon görüşmesi.

dönme imkanı olsaydı dönerdim. Şimdi her şey için para ödememiz gerekiyor. Sorun bu. Yiyecek için, odun için, her şey için para ödememiz gerekiyor... Yoğurdu bile komşudan alıyoruz.” Bilirkişi değerlendirmesi, zararını 30.000 YTL (20.100 \$) olarak belirledi ama zarar tespit komisyonu 12.000 YTL (8.040 \$) teklif etti.⁶⁸

Her iki köylünün de, tatmin edici olmaktan ne kadar uzak olursa olsun teklifleri kabul edecekleri açıktı. C.P. “Mahkemeye gidersek bizi dolandıracaklar. Kabul etmekten başka seçeneğim yok.”⁶⁹

Sulhnamelerde kiranın hariç tutulması

Yukarıda bahsedilen Akımlı köyünden C.P., İnsan Hakları İzleme Örgütü’ne “en son 2000 yılında—ayda 150 YTL—kira ödedim” dedi.⁷⁰ C.P. ve ailesinin terkedilmiş binaya yerleşinceye kadar dokuz yılda yalnızca kira olarak ödemiş olması gereken rakam yaklaşık olarak 16.500 YTL (11.055 \$). Yukarıda bahsedilen I.N. ise evinden bir kaç kilometre ötede bir konut kiralamış. Ayda 500 YTL kira ödüyor. Bu durumda, sürgünde kaldığı 14 yıl boyunca ödemiş olması gereken miktar yaklaşık olarak 84.000 YTL (56.280 \$).⁷¹

Zarar tespit komisyonları, on yıl ya da daha uzun bir süredir evlerinden atılmış bulunanların büyük çoğunluğuna kira için ödeme yapmıyor. Diyarbakır’lı avukat Abdullah Yavuz, kira üzerindeki sınırlama politikasının sebebini sorduğunda vali yardımcısının verdiği cevap, kira ödendiğini ispatlamanın hiç bir yolunun bulunmadığı oldu.⁷²

Başka tespit komisyonlarının görevlileri ise, müracaatçı kira sözleşmesi gösterdiği takdirde, kira maliyetlerini ödemeye hazır olduklarını söyledi. Zorluk, ev sahiplerinin nadiren resmi kira sözleşmesi yapmaları. Çünkü bunu yaptıkları takdirde damga vergisi ve kira geliri üzerinden vergi ödemeleri gerekiyor. Avukatlar, delil olma vasfı

⁶⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilmiş köylü I.N. ile 11 Nisan 2006 tarihinde yaptığı telefon görüşmesi.

⁶⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilmiş köylü C.P. ile 11 Nisan 2006 tarihinde yaptığı telefon görüşmesi.

⁷⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilmiş köylü C.P. ile 11 Nisan 2006 tarihinde yaptığı mezkur telefon görüşmesi.

⁷¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün yerinden edilmiş köylü I.N. ile 11 Nisan 2006 tarihinde yaptığı telefon görüşmesi.

⁷² İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün avukat Abdullah Yavuz ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı görüşme.

açısından kira kontratının gereksiz olduğunu öne sürüyorlar. Bir ailenin Diyarbakır'da ya da yerinden edilmenin ardından gittikleri yerde gayri menkulu yok ise, kiralanmış bir konutta kalıyor olmaları gerektiği açık ve bu nedenle bu harcamaları için tazminata hakları var.

Görüşülen köylülerin tümü, uğradıkları gelir kaybı ve mülklerini kaybetmenin ötesinde, yerinden edilmelerinin doğrudan bir sonucu olarak kira için çok yüksek rakamlar ödediklerine dikkat çektiler:

- 13 yıldır evinden, arazisinden ve geçimini sağladığı hayvan sürüsünden uzakta yaşayan Diyarbakır, Lice yakınlarındaki Ziyaret köyünden bir köylü, kira için şimdi ayda 200 YTL ödüyor. Yerinden edilmesinden bu yana, yalnızca kira için 31.200 YTL (20.900 \$) ödemiş durumda. Kendisine tüm zararları için yapılan ilk teklif 40.000 YTL (26.800 \$) idi ama şimdi zarar tespit komisyonu bu miktarı azaltmak istiyor.⁷³
- Diyarbakır, Dicle, Kurşurlu köyünden bir köylü, yalnızca kira için ödediği rakamın toplamını 15.000 YTL olarak tahmin ediyor. Ama gelir kaybı ve evi için kendisine teklif edilen rakam 8.900 YTL.⁷⁴
- Diyarbakır, Kocaköy yakınlarındaki Suçıktı köyünden bir köylü, yalnızca kira için 21.600 YTL ödemiş. On yıldan uzun bir süredir 500 dönümlük arazisine ulaşamamasına, evinin ve üç zirai binasının tahrip edilmesine karşılık kendisine 35.000 YTL teklif edildi.⁷⁵
- Evini kaybeden ve geçim kaynaklarından mahrum kalan İslamköy'den bir köylüye 7.000 YTL teklif edildi. Evinden sürüldüğü 13 yılda yalnızca kira için ödediği bedelin eşdeğeri 10.920 YTL.⁷⁶
- Diyarbakır'ın İslamköy'ünden bir başka köylü, 1993 yılından sonraki dokuz yıl boyunca kira ödedi. Son ödediği kira ayda 120 YTL'ydі. Bu, toplamda yaklaşık

⁷³ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü K.U. ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁷⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü O.H. ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁷⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü N.B. ile 4 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

⁷⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü N.Z. ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme. Bu adam, güvenlik güçlerince evinden atıldıktan sonra koyun sürüsünü bir metre derinlikte karn içinde götürürken neler çektiğini anlattı. Sürüyü yol kenarında etrafı çevrili bir alana bırakıp, nakliye için araç bulmak üzere Diyarbakır'a gitmişti. Döndüğünde ise sürüsünün tamamını kurtlar tarafından parçalanmış vaziyette bulmuştu.

12.960 YTL eder. Tahrip edilen evinin, 56 dönüm tütününün ve ipekböceği ticaretinden kaybettiği gelirin karşılığında kendisine 5.000 YTL teklif edildi.⁷⁷

Aşağıdaki ilgili bölümde belirtilen sabit bir tutar yaklaşımı olmadan, herhangi bir belgeleyici delil olmaksızın kira tazminatı ödemenin, zarar tespit komisyonları için, pratikte gerçekten zor olduğu açık.

Sulhnamelerde tutarsızlık

Şeffaf olmayan, keyfi bir sistemin tutarsız sonuçlara yol açma ihtimali yüksek ve nitekim de öyle oluyor. Bingöl barosundan iki avukat, Bingöl'un Genç'e bağlı Güzeldere köyünden (ismini de verdikleri) iki köylünün yaşadığı örneği ayrıntılı olarak anlattılar. Birisi Ocak 2006'da 25.000 YTL (16.750 \$) uzlaşma teklifi alırken, çok daha fazla arazisi olan bir başka köylü, Mart ayında 13.000 YTL'lik bir teklif aldı. Bingöl'lü avukat Celal İshakoğlu, Bingöl, Solhan yakınlarındaki belirli bir köyden iki kardeş hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Kardeşlerin koşulları neredeyse tamamen aynı olmasına ve aynı gün yerinden edilmiş olmalarına rağmen, birisi 6.500 YTL (4.550\$) ödeme alırken diğeri 18.000 (12.060 \$) ödeme aldı.

İshakoğlu, avukatların bu tür tutarsızlıkları çok endişe verici bulduklarını, çünkü müvekkillerinin, avukatların devlet ile ya da komşu köylülerinin komisyon görevlileriyle gizli anlaşmalar yaptıklarından şüphe etmelerine yol açtığını söyledi. Bizzat kendisinin, belirli bir günde yapılan kalabalık bir grup sulhname önerilerindeki ortalama ödemelerin tümünün aşırı derecede düşük olduğunu gözlemlediğini belirtti. Tespit komisyonuna gittiğinde ise bir görevli ona, tespit komisyonunun bu kadar düşük ödeme yapmasının sebebinin, o gün bütün üyelerin "morali çok bozuk" olduğunu söylediğinde hayrete düştü. İshakoğlu, bürokratik bir karışıklık nedeniyle, iki farklı komisyonun kendi müvekkili olan bir köylünün zararını ayrı ayrı değerlendirdiğini bildirdi. Komisyonlardan birisi zararı 14.000 YTL (9.382 \$) olarak belirlerken diğeri 9.000 YTL (6.030 \$) olarak belirlemişti.

⁷⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü B.Z. ile 5 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

Sabit tutar önerisi

İnsan hakları kurumları ve bir kaç yerel gazete tarafından o dönemde yapılmış bir kaç haber ile AİHM'nın bir kaç kararı dışında, yerinden edilen yüzbinlerce Türk vatandaşı, bütünüyle kayıt dışı bir şekilde göç ettirildi. Mağdurların bir çoğunun okuma yazması ya yok ya da çok az. Güney doğunun bütün ekonomisi çoğunlukla kaçak/gayri resmi idi ve hala da öyle. Bu bağlamda, titiz bir kağıt tabanlı hesaplama ya bağlı bir tazminat sisteminin çok adaletsiz kararlara yol açacağı açıktır. Hükümetin, haksız tazminat taleplerine karşılık ödeme yapmamak istemesi anlaşılır olmakla birlikte, mevcut yaklaşım, bir kaç haksız talebi önlemekten ziyade, büyük çoğunluğu haklı olan taleplere uygun düzeylerde tazminat ödemeyi reddetme girişimine benziyor. Fonların dağıtımının bu şekilde keyfi olarak engellenmesi, zorla göç ettirilenlerin dönüşünü ya da entegrasyonunu daha da geciktirecek. Mevcut haliyle sistemin bariz keyfiliği, kanunun—uzlaşma ve “yaraların sarılması” olarak açıklanan—amacına katkıda bulunmaktan uzak ve yerel nüfus içinde kıskançlık ve acıları tazeleme ihtimali daha yüksek.

Diyarbakır'ın Kocaköy yakınlarındaki Suçıktı köyünden köylü A.Z., Tazminat Yasası'nda yanlış giden şeylerin büyük çoğunluğunu—gösterişli ama anlamsız bir “objektif ölçüm” gösterisi ve devletin yükümlülüklerini sınırlamayı amaçlayan keyfi kuralları—örnekleyen bir hikaye anlattı ve makul miktarlarda sabit tutara dayalı bir tazminat ödenmesinin daha kabul edilebilir olduğunu söyledi. “Komisyonda çalışan bir müftü evimin kalıntılarını ölçüyordu. Evimin alanı 180 metrekareydi ama 80 metrekare olarak yazdılar. Bunun sebebini sorduğumda, ‘Avlu için ödeme yapmıyoruz’ dedi. Evlerimizin hepsi Diyarbakır evleri gibidir—ortadaki açık bir alan etrafına inşa edilir. Metrenin bir ucunda o bir ucunda ben varken tartıştık. Müftü, ‘Şu metreye uğraşımızı bırakalım ve bütün müracaatçılara verebileceğimiz adil bir rakam belirleyelim’ deseydi sanırım insanlar kabul ederdi.”⁷⁸

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün görüştüğü avukat ve köylülerin neredeyse tamamı, her hane için yerlerinden edildikleri yıl başına ödenecek standart bir rakamı, en azından sistemin mevcut çalışma şekline tercih eder durumdadır.

⁷⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yerinden edilmiş köylü A.Z. ile 5 Nisan 2006 tarihinde yaptığı telefon görüşmesi.

Diyarbakır'lı avukat Habibe Deyar: “Her aile için ödenecek sabit bir tutarın daha iyi, daha adil olacağını ve daha az problem yaratacağını düşünüyorum. Ödemelerdeki farklılıklar köylerde hoşnutsuzluğa yol açıyor. Eğer devlet gelip, ‘Özür dilerim, yanlış yaptım ama ödeyebileceğimin hepsi bu kadar’ diyebilseydi anlayışlı bir tepki belki bulabilirdi. Devlet doğrudan sabit bir tutar ödemiş olsaydı sorun olmazdı. Sürecin barıştırma tarafını güçlendirmiş olurdu. Standart 45.000 YTL (30.150 \$) gibi bir rakamı—örnek için veriyorum—beğenmeyenler, gerçekten kızgınlarsa mahkemeye gidebilirlerdi.⁷⁹

Yerinden edilen yıl sayısını esas alan bir ölçüğe göre yapılacak bir tazminat, kaçınılmaz olarak görece adaletsizliklere yol açacaktır. Çünkü asıl göçe zorlama sırasındaki bazı evlerin değeri diğerlerinden fazla ve bazı ailelerin arazilerine ulaşamamaları nedeniyle uğradıkları zarar diğerlerinden çok daha fazla. Her bir vakayı objektif olarak değerlendirmekten vazgeçmek, mutlak adaletten vazgeçmekten anlamına gelir.

Öte yandan, yukarıda belirtildiği gibi, mevcut sistem bunlara kıyasla çok daha büyük adaletsizliklere yol açıyor ve çok büyük kayıplara uğrayan bir kısım insanlar ya kapsam dışı bırakıldı ya da son derece keyfi bir şekilde yürütülen pazarlıklarla komik rakamlara razı edildiler. Mevcut sistem de tam adaletten uzak. Zarar tespit komisyonlarının titiz ölçümleri de bir “adaletli çalışma” gösterisinden başka bir şey değil. Çünkü, en eli açık davrandıkları durumlarda dahi bu komisyonların ödediği rakamlar, devlet görevlilerinin yaptıkları korkunç suistimaller ve bunların sonunda ortaya çıkan ciddi ve kronik zorluklar için gerçekten adil bir mahkeme tarafından hükme bağlanacak miktarların çok altında.

“Etkili çözüm”ün amacı, göçe zorlananların eline, şehirlere entegre olarak veya eski evlerine ve yaşam biçimlerine dönerek yeni bir hayata başlamalarını sağlamak için işe yarar miktarlar ödemek ise, mevcut tazminat sistemi başarısız. Ancak sabit tutara dayalı bir sistem çok daha umut verici.

⁷⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün avukat Habibe Deyar ile 3 Nisan 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı görüşme.

Öneriler

Son 20 yılda güvenlik güçleri ve PKK tarafından verilen zarar, yapılan yerinden etmeler ve haksızlıklar, herhangi bir adil tazminat girişimini imkansız kılacak kadar büyük. 2005 yılındaki uygulama tarzı ile bile Tazminat Yasası göçe zorlanan insanlara güvenilir bir çözüm sunamadı, ama AİHM'deki *İçyer* kararından bu yana, yasa hızla daha da işlevsiz hale geldi.

Orijinal tanımını açısından ele alındığında Tazminat Yasası, yaratıcı ve adil bir girişimdi. Dünyanın başka yerlerindeki çatışma-sonrası yeniden yapılanma mekanizmaları genellikle yerinden edilenlere ya yetersiz tazminat sağladı ya da hiç tazminat sağlamadı. Türkiye'nin Tazminat Yasası, gelecekte dünyanın başka yerlerinde oluşacak benzer süreçlere örnek ve standart oluşturabilecek bir kapasiteye sahip. Yasa, Türkiye'nin üye olduğu Avrupa Konseyi'nin bir parçası olan AİHM'den büyük oranda etkilenmişti. İsteksiz memurların, yerinden edilenler için yaratıcı bir düzenlemeyi gözardı etmeleri ve adil olmayan, kısıtlayıcı ve tutarsız bir sistemi yürütmek için AİHM'in bir kararını kullanmaları devam ederse, büyük bir haksızlık yapılmış olacak.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Türk hükümetine şu önerileri sunuyor:

- çalışma yöntemleri ve yaptıkları ödemelerin seviyesi araştırılırken, zarar tespit komisyonlarının çalışmaları derhal durdurulmalı
- her hane için, her aile ferdi başına, yerinden edildikleri yıl üzerinden hesaplanacak bir ödeme yöntemine geçilmesi ve bu sabit tutar seçeneğini kullanmak istemeyenlerin bu yöntemin dışında kalabilmelerine imkan verecek yasal düzenlemeler yapılması üzerinde düşünmeli.
- 12 yıl boyunca yerinden edilmiş ortalama bir ailenin; ilk olarak Batman'da uygulanan ve yaygın olarak duyurulan ve AİHM tarafından Türkiye'de göçe zorlananlar için hükmedilen ortalama rakam olan 50.000 YTL (33.500 \$)'den az tazminat almamasının sağlanması.

Bu arada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Konseyi de *İçyer* kararının etkileri hakkında daha fazla bilgi toplamalı. Mahkeme, zarar tespit komisyonlarının hızla kötüleşen performansı ışığında kararını gözden geçirmeyi düşünmeli.

Avrupa Birliği, Tazminat Yasası'nın nasıl uygulandığını yakından takip ederek raporlamayı sürdürmeli ve *İçyer* kararının yol açtığı sorunları, Türk hükümeti, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde gündeme getirmek için otoritesini kullanmalı.